

Comenius Egyetem
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
Gondova 2., 818 01 Bratislava
Dušik Anikó tanszékvezető
Tel.: 00421- 2- 593-39-484
E-mail: kmjl@fphil.uniba.sk

Bél Mátyás Egyetem
Hungarisztika Tanszék
Alabán Ferenc tanszékvezető
Tajovského 40.,
974 01 Banská Bystrica
Tel.: 00421-446-4145

Gramma Nyelvi Iroda
Bacsákova 240/13.
929 01 Dunajská Streda
Tel.: 00421-31-550 42 61
Fax: 00421-31-550 42 62
E-mail: gramma@gramma.sk
www.gramma.sk
Szabó Mihály Gizella irodavezető

**Mercurius Társadalomtudományi
Kutatócsoport**
Klariská 7., 811 03 Bratislava
Tel., fax: 00421-2-544 31 842
E-mail: mercurius@ba.sknet.sk
Vadkerty Katalin elnök
Gyurgyík László titkár

Katedra Társaság
Dom podnikateľov, Kukučínova 459.
929 01 Dunajská Streda
Tel., fax: 00421-31-552 90 28
E-mail: katedra@katedra.sk
Németh Margit elnök

Gömör-Kishonti Múzeumegyesület
Daxnerova 34., 979 01 Rim. Sobota
Tel.: 00421-47-562 66 82, 00421-47-
563 45 42
B. Kovács István elnök

Mátyusföldi Muzeológiai Társaság
925 26 Boldog 159.
Tel.: 00421-2-459 15 298
Danter Izabella ügyvivő

Ára: 2,66 €

Új könyvek:

Adamik Tamás (összeáll.): Retorikai lexikon. Pozsony, Kalligram, 2010, 1296 p.

Brody, Alexander: Barátaim könyve. Pozsony, Kalligram, 2010, 288 p.

Bútor, Martin: Druhý dych. Pozsony, Kalligram, 2010, 600 p.

Dobrovits Mihály (összeáll.): A Kelet ritka nyugalma. VII. Nemzetközi Vámbéry Konferencia. Dunaszerdahely, Liliium Aurum, 2010, 480 p. /Vámbéry Tanulmányok, 7./

Füzi László: Világok határán. Ikerkönyv. Pozsony, Kalligram, 2010, 176 p.

Györfly Miklós: Zongora akarunk lenni. Közép-európai irodalmi interferenciák. Pozsony, Kalligram, 2010, 304 p. /Kortárs Magyar Irodalomtudomány./

Holec, Roman: Coburgovci a Slovensko. Pozsony, Kalligram, 2010, 465 p.

Kontra Miklós: Hasznos nyelvészet. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2010, 236 p.

Novosád, František: Útržky o Slovensku. Pozsony, Kalligram, 2010, 160 p.

Tours-i, Gergely: Korunk története. A frankok története. Pozsony, Kalligram, 2010, 672 p.

A szerkesztőség címe:

Fórum Kisebbségkutató Intézet
Parková 4, 931 01 Šamorín
Tel.: 00421-31-552 36 42
Fax: 00421-31-560 27 12
E-mail: csanda@foruminst.sk, fazekas@foruminst.sk

Fórum Társadalomtudományi Szemle

A tartalomból:

Popély Árpád

A csehszlovákiai
magyarság és a
rendszer váltás éve

Simon Attila

Az 1938-as nemzetiségi
statútum és a magyar
kisebbség

Lanstyák István

A nyelvi problémák
kezelése

Lampl Zsuzsanna

A Pozsonyból kiköltözött
lakosság néhány
jellemzője

Gecse Annabella

„Itt idegen kántor sose
énekelte...”

Oral History

Grendel Lajos

Konferencia

Agora

Reflexió

Könyvek

2010

3

FÓRUM KISEBBSÉGGUTATÓ INTÉZET

Parková 4., 931 01 Šamorín
Tel.: 00421-31-590 27 90
Fax: 00421-31-560 27 12
E-mail: forum@foruminst.sk
Tóth Károly igazgató

A Fórum Kisebbségkutató Intézet Könyvtára – Bibliotheca Hungarica

Parková 4., 931 01 Šamorín
Tel.: 00421-31-590 27 97
Fax: 00421-31-560 27 12
E-mail: bibliotheca@foruminst.sk
Végh László igazgató

A Fórum Kisebbségkutató Intézet Etnológiai Központja – Komárom

P. O. Box 154., 945 01 Komárno 1
Tiszti pavilon, Hradná 2., Komárno
Tel.: 00421-35-773 2854
Fax: 00421-35-773 2854
E-mail: etno@foruminst.sk
Liszka József igazgató

MAGYAR TUDOMÁNYOS MŰHELYEK SZLOVÁKIÁBAN

Selye János Egyetem

Bratislavská cesta 3322.,
945 01 Komárno
Tóth János rektor
Tel.: 00421-35-6408 853
E-mail: sje@selyeuni.sk

Konstantin Egyetem

Közép-európai Tanulmányok Kara
Dražovská cesta 4., 949 74 Nitra
Komzák Attila dékán
Tel.: 00421-37-6408 853
E-mail: dfss@ukf.sk

A folyóirat megrendelhető és előfizet-
hető az alábbi címen: Liliium Aurum,
Palác Duna Palota, Galantská cesta
658/2F, 1. posch. 5, 929 01 Dunaj-
ská Streda. Tel., fax: 00421-31-552
90 28 E-mail: lilium@liliumaurum.sk

FÓRUM TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZEMLE

NEGYEDÉVENKÉNT MEGJELENŐ TUDOMÁNYOS FOLYÓIRAT

XII. évfolyam

Felelős szerkesztő

CSANDA GÁBOR

Főmunkatárs

FAZEKAS JÓZSEF

A szerkesztőbizottság elnöke

ÖLLÖS LÁSZLÓ

Szerkesztőbizottság

Bíró A. Zoltán, Csanda Gábor, Fazekas József, Fedinec Csilla, Gyurgyík László,
Hunčík Péter, Hushegyi Gábor, Kiss József, Lampl Zsuzsanna,
Lanstyák István, Liszka József, Mészáros András, Simon Attila,
Szarka László, Tóth Károly, Végh László

Tartalom

Tanulmányok

POPÉLY ÁRPÁD

A csehszlovákiai magyarság és a rendszerváltás éve Budapestről nézve 3

SIMON ATTILA

Az 1938-as nemzetiségi státútum és a magyar kisebbség 29

LANSTYÁK ISTVÁN

A nyelvi problémák kezelése 53

LAMPL ZSUZSANNA

A Pozsonyból kiköltözött felső-csallóközi és Rajka környéki
lakosság néhány jellemzője 77

GECSE ANNABELLA

„Itt idegen kántor sose énekelt...” 95

Oral History

Elbeszélt történelem. Grendel Lajos 121

Konferencia

SZILVÁSI ANDREA-BEKE ZSOLT	
Hungarológia a szlovák kultúra kontextusában	135
VÍZKELETI LÁSZLÓ	
Quo vadis, Europa? – Európai Polgári Kezdeményezés	141

Agora

VAJDA BARNABÁS	
Húsz éve zajlott Párizsban az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet	143

Reflexió

VAJDA LÁSZLÓ	
Kommentár Ortutay Gyula naplójának egy rám vonatkozó bejegyzéséhez	151

Könyvek

Ortutay Gyula	
Napló 1., 2., 3. (<i>Liszka József</i>)	154
Marianna Szapuová (ed.)	
Situovaná veda. Podoby a kontexty tvorby poznania (<i>Bolemant Lilla</i>)	159
Kontra Miklós	
Hasznos nyelvészet (<i>Öllös László</i>)	162
Bauko János	
Ragadványnév-vizsgálatok kétnyelvű környezetben. Négy szlovákiai magyar település ragadványnévrendszere (<i>Török Tamás</i>)	164
Hajdú Mihály	
Családnevek enciklopédiája. Leggyakoribb mai családneveink (<i>Bauko János</i>)	165

S FINANČNOU PODPOROU MINISTERSTVA KULTÚRY SLOVENSKEJ REPUBLIKY

FÓRUM TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZEMLE

A szerkesztőség címe: Fórum Kisebbségkutató Intézet, Park u. 4., 931 01 Somorja. E-mail: csanda@foruminst.sk
 • Kiadja: Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja. Felelős kiadó: Tóth Károly igazgató • Nyomdai előkészítés:
 Kalligram Typography Kft., Érsekújvár • Nyomta: EXPRESPRINT s. r. o., Partizánske • Megjelent a Szlovák Köz-
 társaság Kulturális Minisztériuma támogatásával • Példányszám: 600 • Ára: 2,66 € / 80 Sk • Nyilvántartási
 szám: MK SR 904/08 • ISSN 1335-4361 • Internet: <http://www.foruminst.sk> • Kéziratokat nem őrzünk meg
 és nem küldünk vissza.

FÓRUM SPOLOČENSKOVEDNÁ REVUE

Adresa redakcie: Fórum inštitút pre výskum menšín, Parková 4, 931 01 Šamorín. E-mail: csanda@foruminst.sk
 • Vydavateľ: Fórum inštitút pre výskum menšín, Šamorín. Zodpovedný: Károly Tóth riaditeľ • Tlačiarenská
 príprava: Kalligram Typography s. r. o., Nové Zámky • Tlač: EXPRESPRINT, s. r. o., Partizánske • S finančným
 príspevkom MK SR • Náklad: 600 • Cena: 2,66 € / 80 Sk • Reg. číslo: MK SR 904/08 • ISSN 1335-4361 •
 Internet: <http://www.foruminst.sk>

A csehszlovákiai magyarság és a rendszerváltás éve Budapestről nézve*

ÁRPÁD POPÉLY

The Revolution of 1989 and the Hungarian community in Czechoslovakia as seen from Budapest

94(437)"1989"

323.272(437)"1989"

327(437.6:439)

323.15(=511.141)(437.6)

Keywords: The regime change in Czechoslovakia (1989). The memorials and memorandums of the Hungarian minority. Hungary's diplomatic stance towards the Hungarian question in Czechoslovakia. Deterioration in relations between Hungary and Czechoslovakia. Post-revolution minority policies in Czechoslovakia.

Miközben a cseh és a szlovák történetírás húsz éve gyakorlatilag folyamatosan publikálja a csehszlovákiai rendszerváltással és az azt megelőző normalizációs rendszerrel foglalkozó tanulmányokat, monográfiákat és dokumentumokat,¹ a kérdéskör kisebbségi magyar vonatkozásainak kutatása szinte még gyermekcipőben jár. A cseh és a szlovák szakirodalomban csupán elvétve találunk kisebbségpolitikai utalásokat, a szlovákiai magyar történetírás pedig mindeddig sajnálatos módon szintén nem vállalkozott sem a rendszerváltás, sem pedig a normalizáció két évtizedének dokumentálására és feldolgozására.²

Jelen munka egyik első, s bizonyos szempontból sajátos kísérlete kíván lenni a kérdéskör megközelítésének. Sajátosságát az adja, hogy nem szlovákiai forrásokra épül, hanem a magyar Külügyminisztériumnak a budapesti Magyar Országos Levéltárban elhelyezett iratai alapján annak bemutatásával próbálkozik: hogyan látta Budapest, pontosabban a magyar diplomácia, ezen belül pedig a pozsonyi magyar főkonzulátus és a prágai magyar nagykövetség a rendszerváltás évének csehszlovákiai – elsősorban kisebbségi magyar vonatkozású – eseményeit. A két magyar külképviseleti szerv évente több száz jelentésben számolt be Csehszlovákia bel- és külpolitikai helyzetéről, az ország gazdasági és kulturális életéről, a csehszlovák–magyar kétoldalú kapcsolatok különböző kérdéseiről, s természetesen a szlovákiai magyarság helyzetéről is. Mivel a magyar kisebbséggel való kapcsolattartás elsősorban a főkonzulátus feladata volt, a szlovákiai magyarsággal kapcsolatos jelentések túlnyomó többsége természetesen Pozsonyból származik.³

A diplomáciai jelentések, s általában a külügyminisztériumi iratok értékét egyrészt az adja, hogy átfogó képet kapunk általuk arról, hogyan látta és láttatta a magyar dip-

* A 2009. november 18-án Somorján a Fórum Kisebbségkutató Intézet által szervezett 1989 és a szlovákiai magyarok című konferencián elhangzott előadás szerkesztett változata.

lomácia a csehszlovákiai eseményeket. Másrészt pedig az, hogy noha a jelentéstevők esetenként csupán felszínes ismeretekkel rendelkeztek, számos kérdéstről mégis ezek a jelentések képezik az elsődleges, gyakran az egyetlen információforrást. Ennek okai pedig abban keresendők, hogy a nyolcvanas évek végének még mindig cenzúrázott csehszlovákiai sajtója meglehetősen kétes forrásértékkel bír, az egyes események résztvevői – kevés kivételtől eltekintve – a rendszerváltás óta sem publikálták a különböző kérdésekkel kapcsolatos visszaemlékezéseiket, végül pedig a diplomáciai képviselők munkatársai kapcsolataik révén olyan információkhoz is hozzájuthattak, amelyek sem az adott korban nem voltak, sem pedig jelenleg nem volnának publikusak.

Csehszlovákia és Magyarország a nyolcvanas évek végére, noha mindkét ország azonos politikai tömbhöz tartozott, egyre távolabb került egymástól, egyre látványosabbá váltak a két rendszer közötti különbségek. Amíg Magyarország élen járt a politikai, társadalmi és gazdasági rendszer átalakításában, az egyre inkább magába zárkózó csehszlovák normalizációs rezsim elutasította az ellenzékkel való párbeszédet, a politikai és gazdasági nyitást, s inkább csak szavakban, mint tettekben követte a gorbacsovi reformokat. A csehszlovák politikai vezetés fenntartásokkal és meg nem értéssel szemlélte a magyarországi változásokat is, különösen a különböző alternatív mozgalmakkal folytatott párbeszédet, de nem nézte jó szemmel a határon túli magyar kisebbségek iránti magyarországi érdeklődés megélénkülését sem, ráadásul gyakran magyarországi inspirációt véltek felfedezni a magyar kisebbség különböző körei által előterjesztett, az ország nemzetiségi politikáját kritikusan szemlélő s kisebbségpolitikai követeléseket is megfogalmazó beadványok mögött is.

Minden bizonnyal a kisebbségi kérdés iránti nemzetközi érdeklődés is közrejátszott abban, hogy a csehszlovák állami és pártvezetés 1988–1989 fordulóján a korábbi gyakorlattal ellentétben – igaz, meglehetősen kényszeredetten, de – nem zárkózott el a felvetett problémák megvitatása elől, s ígéretet tett egy részük orvoslására. A magyar kisebbség aktivitásának megnövekedése s beadványainak látszólag kedvező fogadtatása készíthette arra a prágai és a pozsonyi magyar külképviseletet, hogy ekkor kelt jelentéseikben reményteljesnek ítéljék a csehszlovák nemzetiségi politikában várható változásokat. Amint arra például Barity Miklós prágai nagykövet 1988. december 12-i jelentése is felhívta a figyelmet, „Csehszlovákiában az utóbbi időszakban mind politikai, mind az általános közvélemény szintjén – részben a belső fejlődésből adódóan, de erőteljes nemzetközi hatásoknak is köszönhetően, s nem függetlenül a szocialista országokban zajló reformfolyamatoktól – a nemzeti-nemzetiségi kérdés is fokozatosan nagyobb súlyt és figyelmet kap. A kérdés csehszlovákiai kezelésében – főleg gyakorlati síkon – jelentősebb elmozdulás még nem történt, de érzékelhető egyfajta várakozás, sőt igény a nemzetiségi kérdés árnyaltabb, a kor követelményeihez inkább igazodó kezelése iránt”.⁴

Általában hasonló bizakodó hangnem jellemezte a diplomáciai jelentéseket egészen 1989 áprilisáig. Az év tavaszától-nyarától kezdődően azonban olyan változások következtek be a csehszlovák–magyar viszonyban, ezzel összefüggésben pedig az államhatalomnak a magyar kisebbséghez való viszonyulásában is, amelyek 1989. november 15-én már az alábbiak megfogalmazására készítették Barity nagykövetet: „Miközben 1989 eddig eltelt időszakában a szlovákiai magyarság helyzete kapcsán a nemzetiség és annak képviselői részéről egyfajta offenzívás volt jellemző (...), s ezeket kezdetben hivatalos szlovák részről bizonyos toleráló hangnem, továbbá egyes nemzetiségi követelések elvi elismerése, sőt gyakorlati megoldásuk ígérete kísérte (...), addig 1989 szeptemberétől – nem függetlenül a magyar–csehszlovák viszony globális

alakulásától – a hatalom részéről (s mindenekelőtt a szlovák vezetés oldaláról) az ez irányú toleránsabb tónus érezhetően negatív irányba csapott át.”⁵

A tanulmány terjedelmi korlátai miatt arra nincs lehetőségünk, hogy teljes áttekintést nyújtsunk a magyar Külügyminisztérium szlovákiai magyarsággal kapcsolatos 1989. évi anyagairól. A következőkben ezért a prágai és pozsonyi diplomáciai jelentések, valamint a külügyminisztériumi feljegyzések segítségével elsősorban azon legfontosabb események és tényezők ismertetésére szorítkozunk, amelyek döntő mértékben meghatározták a csehszlovák államhatalom és a magyar kisebbség kapcsolatát. Végül pedig röviden áttekintjük a novemberi rendszerváltó eseményeket követő demokratikus átalakulás kisebbségpolitikai vonatkozásait tárgyaló külügyi iratoknak a magyar kisebbség érdekérvényesítési lehetőségeivel és politikai differenciálódásával kapcsolatban megfogalmazott gondolatait.⁶

1. A kisebbségi beadványok és fogadtatásuk

Egy évtizeden keresztül jobbra csupán a Duray Miklós által 1978-ban megszervezett illegális Csehszlovákiai Magyar Kisebbség Jogvédő Bizottsága vállalta fel nyíltan a csehszlovák nemzetiségi politika bírálatát és a magyar kisebbség érdekvédelmét.⁷ Nem egészen egy évvel a rendszerváltás előtt – a némileg már Csehszlovákiában is nyitottabb politikai légkört kihasználva, nem utolsósorban pedig a szovjetunióbeli és főleg a magyarországi változásoktól ösztönözve – azonban már a kisebbségi magyar társadalom egyéb csoportjai, hivatalos és nem hivatalos képviselői is egyre nyíltabban és határozottabban fogalmazták meg az utóbbi húsz évben felgyülemlett nemzetiségi problémákat, s tettek javaslatot megoldásukra.

A legnagyobb fajsúlyú s legnagyobb visszhangot kiváltó az a négy beadvány volt, amelyet 1988–1989 fordulóján a Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kulturális Szövetsége (Csemadok), a Jogvédő Bizottság képviselői, az 1968 után félreállított reformkommunisták és a körükük tömörülő értelmiségiek, valamint az Írószövetség magyar tagozata fogalmazott meg és juttatott el a legfelsőbb prágai, ill. pozsonyi állami és pártvezetéshez. Részletes tartalmi elemzésük nem tartozik a tanulmány feladatai közé, annyit azonban feltétlenül szükséges rögzíteni róluk, hogy jóllehet nem azonos hangsúllyal és részletességgel, de valamennyi megközelítően azonos kisebbségpolitikai törekvéseket fogalmazott meg. Bírálták az 1968-ban elfogadott nemzetiségi alkotmánytörvény végrehajtásának hiányosságait, az 1968–1969-ben létrehozott nemzetiségi szervek leépítését, a kisebbségi intézményrendszer hiányát, a nemzetiségi nyelvhasználat kérdésének rendezetlenségét, a magyar pedagógusképzés és iskolahálózat visszafejlesztését. A hiányosságok kiküszöbölése érdekében sürgették többek között a nemzetiségi alkotmánytörvény végrehajtási törvényeinek megalkotását, a megszüntetett nemzetiségi szervek visszaállítását, a nemzetiségi nyelvhasználat jogi biztosítását, a magyar óvoda- és iskolahálózat bővítését, a pedagógusképzés megoldását, a nemzetiségi oktatásügy öngazdátásának megteremtését, magyar nemzetiségi múzeum, levéltár és könyvtár létrehozását, a magyar nyelvű sajtó, a rádió- és tévéadás bővítését, a nemzetiségek államalkotó szerepének, öngazdátási jogának és a kollektív kisebbségi jogoknak Csehszlovákia készülő új alkotmányában való rögzítését, a nemzetiségek képviselőinek bevonását az új alkotmány kidolgozásába, egy átfogó nemzetiségi törvény megalkotását és a közigazgatási határok etnikai szempontú kiigazítását.

1.1. A Csemadok vezetésének beadványa

A Csemadok beadványának előzményei Központi Bizottságának 1988. szeptember 30-án és október 1-jén megtartott kassai ülésére nyúlnak vissza. A testület tagjai ezen tájékoztatást kérték a szövetség vezetésétől arról, hogy milyen lépéseket tett az illetékes szerveknél a legutóbbi országos közgyűlésen⁸ felvetett problémák orvoslásáért, a magyar kisebbség társadalmi és kulturális helyzetének javításáért. A KB egyúttal határozatban bízta meg az Elnökséget, hogy tegyen konkrét lépéseket a nemzetiségi alkotmánytörvény végrehajtási rendelkezéseinek hiányával, a pedagógusképzéssel, a két-nyelvűséggel és a tömegtájékoztatási eszközökkel kapcsolatban megfogalmazott bírálatok tolmácsolása érdekében.⁹ Három héttel a KB ülését követően, annak határozatával összhangban október 21-én a KB Elnöksége feladatul adta Sidó Zoltán elnöknek, hogy az illetékesekhez már korábban eljuttatott levelek szellemében továbbra is szorgalmazza a problematikus kérdések megoldását. Sidót és Lukács Tibor főtítkárt ezenkívül azzal is megbízta, hogy a szlovák pártvezetés, a Szlovák Nemzeti Front Elnöksége és a szlovák kormány számára készíttessenek egy anyagot, amely feldolgozná a kultúra, az oktatásügy és a kétnyelvűség területén felmerülő problémákat és az azok megszüntetésére vonatkozó javaslatokat.¹⁰

A szlovák párt- és állami vezetés számára kidolgozott beadvány 1988. december közepére készült el. Bevezető részének megállapítása szerint az átépítés sikeres megvalósítása szükségessé teszi, hogy figyelmet szenteljenek azoknak a társadalmi jelenségeknek is, amelyeket a nemzetiségi politika terén a meglévő jogi elvek ellenére eddig nem oldottak meg következetesen. A Csemadok KB Elnöksége ezért azzal a szándékkal, hogy segítsen a párt- és állami szerveknek a magyar nemzetiséget érintő problémák megjelölésében, javaslatot tesz megoldásuk módjára. Amint azt Tóth József pozsonyi főkonzulnak a beadványt ismertető 1988. december 19-i jelentése megállapította, „a CSEMADOK által a levélben megfogalmazott igényeket a magyar nemzetiség részéről már korábban is felvetették, de ilyen komplex módon a legfelső szlovák vezetés részére első alkalommal gyűjtötték össze”. A jelentés szerint a szövetség elnöke, Sidó Zoltán az anyagot személyesen kívánja átadni Ignác Janáknak, Szlovákia Kommunista Pártja (SZLKP) Központi Bizottsága első titkárnak és Ivan Knotek szlovák miniszterelnöknek.¹¹

A szlovák miniszterelnök 1989. január 19-én Sziegl Ferenc, a kormány Nemzetiségi Tanácsának titkára jelenlétében fogadta Sidó Zoltánt, a Csemadok elnökét és Lukács Tibor főtítkárt. A megbeszélés tényéről Tóth József főkonzul január 24-én rejtjeltáviratban értesítette a magyar Külügyminisztériumot,¹² részleteiről a főkonzul január 25-i jelentése számolt be.¹³ Ezek szerint Ivan Knotek közölte a Csemadok vezetőivel, hogy amíg korábban a Szovjetunió nemzetiségi politikáját Csehszlovákiában modellértékűnek tekintették, ezúttal éppen az ottani események: a balti köztársaságokban zajló folyamatok és a karabahi válság készítetik arra Csehszlovákiát, hogy a korábbinál nagyobb figyelmet szenteljen a nemzetiségi kérdésnek. Figyelemre méltó a szlovák miniszterelnöknek az a kijelentése is, miszerint azt sem akarják, hogy Csehszlovákia és Magyarország között a magyar–román viszonyhoz hasonló helyzet alakuljon ki, ami arra utal, hogy a csehszlovák vezetés mindenképpen szerette volna elkerülni, hogy a nemzetközi közvélemény esetleg Ceaușescu Romániájához hasonlítsa Csehszlovákiát.¹⁴ A kormányfő a megbeszélés során ígéretet tett a felvetett problémák egy részének megoldására, konkrétan kilátásba helyezve a megszüntetett magyar középiskolák újbóli megnyitását és a kormány Nemzetiségi Titkárságának visszaállítását eredeti stá-

tusába, mint ahogy azt a Nemzetiségi Tanács esetében is megtették.¹⁵ Közölte Sidóval, hogy az SZLKP KB még az év folyamán napirendre tűzi a nemzetiségek helyzetének megtárgyalását, s felkérte a Csemadok elnökét, hogy vegyen részt a KB anyagának kidolgozásában, amelyet a kormány Nemzetiségi Tanácsa is meg fog tárgyalni. Állítása szerint érdeklődéssel figyelte a Csemadok elnökének felszólalását az alkotmány-előkészítő bizottság január 10-i első ülésén is, amelyen síkra szállt a nemzetiségi jogok bővítéséért és védelmük rögzítéséért az új alkotmányban.

Tóth főkonzul a talákozó tényéből, az azon elhangzottakból és a hírközlő eszközökben való széles körű propagálásából azt a következtetést vonta le, hogy „a vezetés a korábbiaknál nagyobb figyelmet fordít a nemzetiségi kérdésre”, s „megvan a készség a magyar nemzetiséget érintő problémák enyhítésére, ill. megoldására”. Azt ugyan ő is érezte, s jelezte is, hogy nehéz egyértelmű választ adni arra a kérdésre, vajon a miniszterelnök állásfoglalása a teljes szlovák vezetés véleményét tükrözi-e, hiszen 1988 nyarán Ignác Janák szlovák pártelszólító még a Nemzetiségi Tanács és a hozzá tartozó titkárság önállóságának megszüntetése mellett foglalt állást, a miniszterelnök jelenlegi álláspontja viszont ezzel merőben ellentétes. A főkonzul szerint azonban nehezen elképzelhető, hogy a miniszterelnök ellentétes véleményt képviselne, mint a párt első titkára, ezért feltételezhető, hogy „a megváltozott politikai viszonyok hatására esetleg Janák elvtárs is módosított korábbi merev álláspontján”.¹⁶

1.2. Csehszlovákiai magyarok memoranduma 1988

A korszak két legjelentősebbnek tekinthető, legtöbbet vitatott és leginkább szembeállított beadványa a Jogvédő Bizottság körei által összeállított *Csehszlovákiai magyarok memoranduma 1988* című dokumentum, valamint az 1968-as reformkommunisták által fogalmazott *Állásfoglalás és javaslat* volt, amely 33 aláírója után utólag „harminchárom dokumentuma” néven vált ismertté. A két beadvány paradox módon közös gyökerekre vezethető vissza. A Jogvédő Bizottság köreiben már 1988 nyarán felmerült egy, Csehszlovákia megalakulásának hetvenedik és a nemzetiségi alkotmánytörvény elfogadásának huszadik évfordulója alkalmából nyilvánosságra hozandó, s a magyar kisebbség nemzetiségpolitikai igényeit megfogalmazó memorandum gondolata, amelyet a tervek szerint a bizottság és az 1968-asok képviselőinek közösen kellett volna végleges formába önteniük. A közös dokumentum egymás felvállalását, átvitt értelemben pedig a kisebbségi magyar társadalom egységét szimbolizálta volna. A két csoport eltérő álláspontja miatt azonban a szövegtervezet többszöri átdolgozása után sem sikerült közös memorandumot kidolgozni. A gorbacsovi glasznoszty és peresztrojka keretében gondolkodó 1968-asok ugyanis, akik nem tudtak azonosulni a Jogvédő Bizottság pártállami kereteket is feszegető, s radikálisabb változásokat sürgető memorandumával, egy másik szövegváltozat összeállításába kezdtek, aminek eredményeként végül két önálló dokumentum született.¹⁷

A 265 aláírással ellátott memorandumot az egyeztető tárgyalások és az aláírás-gyűjtés elhúzódnása miatt annak szerzői – noha keltezési időpontjaként 1988. október 20-a szerepel – csupán december 27-én adták postára. A dokumentumot megküldték a prágai szövetségi parlamentnek és a szövetségi kormánynak, egy-egy másolati példányát pedig a Csehszlovák Sajtóirodának, a Magyar Távirati Iroda prágai tudósítójának és a *Hitel* című budapesti ellenzéki lap szerkesztőségének. Egy példánya a pozsonyi magyar főkonzulátusra is eljutott, Tóth József főkonzul ugyanis 1989. január 19-én

a szlovák kormányhivatal nemzetiségi munkatársaitól származó értesülésekre hivatkozva jelentésben számolt be a memorandum elkészültéről, s annak egy szlovák nyelvű, aláírások nélküli példányát a jelentéshez csatolva meg is küldte a Külügyminisztérium számára.¹⁸ A jelek szerint azonban a főkonzul nem rendelkezhetett teljes körű információkkal sem a memorandum szerzőinek, sem aláíróinak kilétéről, aláírói közül ugyanis egyedül Grendel Lajost tudta megnevezni, s tisztázatlannak tekintette azt is, hogy kik az anyag értelmi szerzői. „Alapvetően hasonló keretek között mozog, mint Duray Miklósnak a felhívása – állapította meg a jelentés –, de tudomásunk szerint nem abból a körből származik.”¹⁹

Miután a magyar Külügyminisztérium 1989. március 10-én megküldte a főkonzulátusnak és a nagykövetségnek a memorandum időközben birtokába jutott magyar nyelvű szövegét, s megbízta a címzetteket, hogy gyűjtsenek információkat annak értelmi szerzőiről és fogadtatásáról,²⁰ a főkonzul március 23-án újabb, ezúttal már némileg nagyobb tájékozottságról tanúskodó jelentésben számolt be az anyagról.²¹ Értelmi szerzőiről továbbra is úgy nyilatkozott, hogy azokat „nehéz pontosítani”, vannak köztük, akik kötődnek a Jogvédő Bizottsághoz, de csak a „második vonalnak” tekinthetők. Azt, hogy az aláírók között Duray Miklós neve is szerepelt, Tóth főkonzul azzal magyarázta, hogy neve előzetes jóváhagyás után kerülhetett fel a listára, mivel Duray az anyag végső változatának elkészülte idején már az Amerikai Egyesült Államokban tartózkodott.²² A főkonzul arra is felhívta a figyelmet, hogy a memorandum aláírói között kevés az ismert név, s komolyságát csökkenti, hogy egész családokkal írták alá, „válogatás nélkül mindenkivel, aki elérhető volt”. Véleménye szerint a szlovákiai magyarság „mérvadó körei” a memorandumhoz nem csatlakoztak, bár az abban megfogalmazott problémák összhangban vannak a Csemadok, az Írószövetség magyar tagozata és a harminchármas által is felvetettekkel.²³ Mindennek okát pedig abban jelölte meg, hogy „megfogalmazása alapvetően ellenséges hangnemű, s nem veszi kellőképpen figyelembe a csehszlovákiai realitásokat”. A jelentés végül arra is felhívta a figyelmet, hogy Dobos László, a harminchármas beadványának értelmi szerzője egyértelműen elutasította a memorandum aláírását, s hogy amíg a harminchármas dokumentumát a politikai vezetés tárgyalási alapnak tekinti, a memorandumot szocialista- és társadalomellenes beadványként értékeli, azzal érdemben nem foglalkozik, sőt: a belügyi szervek vizsgálják az aláírók kilétét.²⁴

1.3. Az ún. harminchármas dokumentuma

Az ún. harminchármas *Állásfoglalás és javaslat* címet viselő beadványának előkészületeiről Tóth József főkonzul már említett 1989. január 19-i jelentése is beszámolt, az elkészült beadványt és annak a pártvezetés általi fogadtatását a főkonzul március 20-án kelt jelentése ismertette.²⁵ Utóbbi jelentés az 1989. február 6-i keltezésű, s Miloš Jakešhez, Csehszlovákia Kommunista Pártja (CSKP) főtitkárához és Ignác Janákhhoz, az SZLKP első titkárához eljuttatott anyag értelmi szerzőiként Dobos Lászlót és Szabó Rezsőt jelölte meg, de hangsúlyozta, hogy a szlovákiai magyar irodalmi élet olyan jelentős képviselői is aláírták, mint Duba Gyula, Grendel Lajos, Tózsér Árpád és Gál Sándor, s külön kiemelte Sziegl Ferencnek, a kormány Nemzetiségi Tanácsa titkárának a személyét, aki szintén aláírásával csatlakozott a dokumentumhoz, amely „jelentős felbolydulást okozott az illetékes szlovák szerveknél”.²⁶

A jelentés legnagyobb értékét az adja, hogy – vélhetően a megbeszélések valamely résztvevőjétől szerzett információk alapján – részletesen beszámol a beadvány kap-

csán a szlovák pártvezetés által a magyar kisebbségi vezetőkkel szervezett február 28-i és a beadvány párttag aláíróival megtartott március 2-i találkozóról. A magyar nemzetiségi vezetőkkel lebonyolított konzultatív jellegű tanácskozáson, amelyet Ondrej Šaling, az SZLKP KB titkára vezetett, részt vett gyakorlatilag a teljes kisebbségi magyar politikai elit: Krocsány Dezső, a szlovák parlament alelnöke, Benyó Máté, a Szlovák Nemzeti Front titkára, Dudás Kálmán dunaszerdahelyi járási párttitkár, egyben az SZLKP KB elnökségi tagja, Sidó Zoltán, a Csemadok elnöke, Lukács Tibor vezető titkár, Kiss József, az Új Szó főszerkesztője, valamint több járási pártbizottság titkára, nemzeti bizottsági és földműves-szövetkezeti elnök. A vélemények nem voltak mindenben egybehangzóak. Egyesek elítélték a beadványt, mint amely a rendszer bomlasztását célozza, s magyarországi inspirációt gyanítottak mögötte. Ezzel szemben ugyanakkor többen is rámutattak (a jelentés név szerint Krocsány Dezsőt, Sidó Zoltánt és Kiss Józsefet említi), hogy az anyag valós problémákat vet fel, amelyeket figyelembe kell venni és lehetőség szerint meg kell oldani. A tanácskozás ennek köszönhetően végül azzal a megállapítással zárult, hogy a beadvány ténymegállapító, foglalkozni kell vele és párbeszéd alapját képezheti.

Ilyen előzmények után idéztek be 1989. március 2-ára a pozsonyi pártközpontba a dokumentum párttag aláírói közül kilenc személyt: Duba Gyulát, Grendel Lajost, Tózsér Árpádot, Sziegl Ferencet, Zalabai Zsigmondot, Ozsvald Árpádot, Varga Erzsébetet, Keszeli Ferencet és Gál Sándort.²⁷ A találkozón a szlovák párt- és állami vezetés részéről részt vett Ondrej Šaling KB-titkár mellett többek között Štefan Murín első miniszterelnök-helyettes, a Nemzetiségi Titkárság vezetője, valamint Ľudovít Kilár oktatásügyi és Pavel Koyš kulturális miniszter. A főkonzul jelentése szerint a beszélgetésen részt vevők első benyomása az volt, hogy bizonyos bocsánatkérést várnak tőlük a beadvány aláírása miatt. Szemükre vetették, hogy azt a prágai pártvezetésnek is elküldték, noha ez az ügy Szlovákiára tartozik, s hogy párttag létükre közös platformra jutottak olyan személyekkel, mint Dobos László és Szabó Rezső, akiket 1969 után kizártak a pártból. Azt is nehezményezték, hogy az aláírók a magyar kisebbség képviselőinek tüntették fel magukat, holott a kisebbségnek vannak választott képviselői. Ugyancsak szóvá tették, hogy miért foglalkozik a beadvány bevezetője az 1918 utáni kisebbséggé válás folyamatával, mivel ennek irredenta kicsengése van, valamint az 1945 és 1948 közötti időszakkal, amit ideje lenne már végre elfelejteni. Érvként hangozott el az is, hogy ha Grósz Károly magyar pártfőtitkár elismerően nyilatkozott a csehszlovák nemzetiségi politikáról,²⁸ akkor az aláírók miért elégedetlenek, végül elhangzott olyan kérdés is, vajon milyen reakciót váltana ki a szlovák lakosság részéről, ha a megfogalmazott követeléseket nyilvánosságra hoznák a szlovák sajtóban.

A levél aláírói a támadások ellenére védelmükbe vették a beadványt, amellyel érvelésük szerint a párt nemzetiségi politikájának továbbfejlesztéséhez, tágabb értelemben pedig az átalakítás sikeréhez kívántak hozzájárulni. A jelentés szerint a jelenlevő miniszterek több kérdésben is egyetértettek a beadványban felvetett javaslatokkal, lehetségesnek tartva többek között az óvodák és a pedagógusképzés helyzetének felülvizsgálását, a magyar történelem belefoglalását a tananyagba, a komáromi múzeum kibővítését és egy központi magyar könyvtár létrehozását. Tóth főkonzul a találkozó résztvevőinek benyomását úgy összegezte, hogy azok a beszélgetéssel végül is elégedettek voltak, mivel a kezdeti provokatív kérdések ellenére konstruktív légkörben zajlott, s bár a pártvezetés részéről konkrét ígéretek nem hangoztak el, a jelenlevők már a találkozó pusztá tényét és a párbeszéd megindulását is pozitívumként értékelték.²⁹

1.4. Az Írószövetség magyar tagozatának beadványa

Három nappal a harminchármas dokumentumának megszületése után, 1989. február 9-én vitatta meg és fogadta el a Szlovák Írók Szövetségének magyar tagozata a *Kultúra, átalakítás és demokratizálás* című beadványt, amelyet az Írószövetség vezetése mellett eljuttatott Miloš Jakešhez, a CSKP főtitkárához és Ignác Janákhhoz, az SZLKP első titkárához is. Tóth József főkonzulnak a beadványról beszámoló február 15-i jelentése Zalabai Zsigmondot, Grendel Lajost, Tózsér Árpádot és Fónod Zoltánt jelölte meg az anyag értelmi szerzőiként, magát a beadványt pedig „a szlovákiai magyarság képviselőivel” folytatott beszélgetésekre hivatkozva úgy jellemezte, hogy „az igen árnyalt, jól szerkesztett dokumentum, amely pozitív hozzáállással veti fel a magyar nemzetiség politikai, kulturális és oktatási problémáit, konstruktív megoldásokat javasol és nem követel”.³⁰

Rendkívül érdekes az Írószövetségnek a magyar tagozat beadványát megvitató 1989. március 24-i elnökségi üléséről hírt adó főkonzuli jelentés is. Tóth József április 11-én kelt jelentése szerint az Írószövetség vezetése feltehetően a pártközpont javaslatára határozott úgy, hogy az elnökségi ülésen – egyetlen napirendi pontként – napirendre tűzi a beadvány megvitatását. Az anyagot a magyar tagozat képviselőjében jelen levő Fónod Zoltán és Dobos László ismertette. A közel kétórás ülés pozitív eredménnyel zárult annak köszönhetően, hogy Vladimír Mináč – egyébként a Matica slovenská elnöke – egyértelműen kiállt a beadvány megállapításai mellett. Fellépése megadta a tanácskozás alaphangját, így az Elnökség a beadványt ellenvetés nélkül támogatásáról biztosította. A jelentés felhívta a figyelmet a pozsonyi pártközpont kulturális osztálya jelenlevő vezetőjének magatartására is. A kemény vonal képviselőjeként ismert Rudolf Jurík gyakorlatilag hozzászólás nélkül ülte végig a tanácskozást, az anyaghoz érdemben nem szólt hozzá, s csupán azt tette szóvá az ülés végén, hogy az anyagot elküldték Prágába is, mivel ez olyan látszatot kelt, mintha a szlovákoknak problémáik volnának a magyarokkal. A főkonzul a tanácskozás jelentőségét főleg abban jelölte meg, hogy 40 év óta „első ízben támogatták a szlovák értelmiség vezető körei a magyar nemzetiség törekvéseit. Úgy tűnik – vonta le a következtetést –, a szlovák értelmiség progresszívebb szárnya fogékonyra válik a nemzetiségi kérdés iránt, s hajlandóságot mutat együttműködni a magyar nemzetiséggel”.³¹

A magyar kisebbség különböző körei által megfogalmazott és előterjesztett beadványok, valamint fogadtatásuk azt a meggyőződést erősítette mind a magyar diplomatákban, mind a Külügyminisztérium munkatársaiban, hogy a szlovák vezetés kész a felvetett problémák megvitatására és esetleges orvoslására. Ennek szellemében készült a Külügyminisztérium II. Területi Főosztályának 1989. április 5-i terjedelmes feljegyzése is, amely a beadványokban felvetett kérdések és azok fogadtatásának részletes ismertetése után arra kereste és próbálta megadni a választ, milyen lépéseket tehetne a magyar politika a beadványokban megfogalmazott igények megtámogatása érdekében.

Az elemzés szerint a csehszlovák vezetés magatartásának bizonyos fokú módosulása több külső és belső tényezőre vezethető vissza. Ilyenek a szocializmus megújítására irányuló törekvések a Szovjetunióban és más országokban, az emberi jogok, s azon belül a nemzetiségi kérdés fokozottabb előtérbe kerülése nemzetközi szinten, a romániai magyarság helyzetének a kiéleződése, de maga a csehszlovákiai belső átalakulás is, amelyek érzékelhetően hatással vannak a csehszlovák politikai gondolkodásra. Mindez pedig megmutatkozik többek között abban is, hogy „a csehszlovák, illetve a szlovák vezetés az elmúlt időszakban számos jelét adta annak, hogy a nemzetiségi

problémáknak fokozottabb figyelmet szentel, érzékenyebben kezeli azokat, tárgyalási alapnak fogadja el az (...) előterjesztett nemzetiségi igényeket”.

A magyar politika feladatait felsorolva első helyen említette a feljegyzés a beadványokban felvetett igények és törekvések párt- és állami szinten történő „elvi-politikai megtámogatásának” szükségességét, s annak tudatosítását a csehszlovák vezetés felé, hogy „a nemzetiségi politika következetes gyakorlati megvalósítása, a jogok maradéktalan érvényesítése bizalomerősítő hatású népeink kapcsolataiban”. Törekedni kell egy olyan magyar–csehszlovák deklaráció kidolgozására, amelyben a két ország kölcsönösen garanciákat vállalna a csehszlovákiai magyar, ill. a magyarországi szlovák kisebbség kulturális és művelődési szükségleteinek kielégítésére. A feljegyzés mindezekon túlmenően szükségesnek tartotta a nemzetiségi együttműködés kérdésének belefoglalását a magyar–csehszlovák kulturális és oktatási munkatervbe, a testvérmegyei és testvérvárosi kapcsolatok erősítését, a magyarországi szlovákság igényeinek fokozottabb támogatását s a Magyarok Világszövetsége és a Csemadok kapcsolatainak rendszeresítését és intézményesítését.

A felvázolt terveknek a csehszlovák féllel való elfogadtatása a feljegyzés szerint számos akadályba ütközhet, s a cseh és főleg a szlovák lakosság részéről is kiválthat „nacionalista ellenhatásokat”. A jelenlegi helyzetben azonban – zárta fejtegetését az elemzés –, amikor a magyar alternatív szervezetek is különösen érzékenyek a nemzetiségi probléma iránt, s nemzetközi szinten is egyre inkább előtérbe kerül a nemzetiségi kérdés, „a leginkább járható, s a káros negatív hatásokat leginkább kezelhető útnak a két ország hivatalos szintjein való még szorosabb, kiterjedtebb együttműködést és a kölcsönös bizalom erősítését tartjuk”.³²

2. A magyar–csehszlovák kétoldalú kapcsolatok válsága

A magyar–csehszlovák kapcsolatok 1989 nyarára, ill. őszére – a magyar Külügyminisztérium által megfogalmazottakkal ellentétben – nemhogy nem javultak, hanem a korábbiakhoz képest is romlottak. Az államközi kapcsolatok fagyosabbá válásával párhuzamosan, részben azok függvényeként, tartózkodóbbá vált a csehszlovák vezetés viszonyulása a magyar kisebbséghez és beadványaihoz is. A kezdeti óvatos párbeszédet és ígéreteket, amelyek a Jogvédő Bizottság memoranduma kivételével valamennyi beadvány kapcsán elhangzottak, a párt- és állami szervek részéről hallgatás és elutasítás követte. A helyzet illetően alakulásában meghatározó szerepe volt a Magyar Televízió Panoráma című műsora magyar kisebbségről szóló áprilisi adásainak és Dubček-interjújának, a nagymarosi vízlépcső építésének felfüggesztéséről hozott magyar kormányhatározatnak, az 1956-os magyarországi és az 1968-as csehszlovákiai események magyar átértékelésének, ill. mindezek csehszlovákiai fogadtatásának. A felsorolt, s a magyar–csehszlovák kapcsolatok döntő feszültségforrásává vált események közül kisebbségi vonatkozásai a Panoráma adásainak, részben pedig a vízlépcső kérdésének voltak, az alábbiakban ezért elsősorban ezek tárgyalására és a róluk szóló külügyi iratok ismertetésére szorítkozunk.

2.1. A Panoráma magyar kisebbséggel foglalkozó adásai és utóéletük

Az 1989-es esztendő a rendszerváltás egyik szimbólumaként is emlegetett Panoráma legemlékezetesebb éve volt. A Chrudinák Alajos főszerkesztő által vezetett műsor rend-

szeresen foglalkozott a határon túli magyarság helyzetével, interjúalanyai között pedig a kelet-európai kommunista rezsimek több kitagadott egykori magas rangú politikusa, ill. ellenzékije is szerepelt, mint például a jugoszláv Milovan Gyilas, a szlovák Alexander Dubček vagy a cseh Václav Havel. 1989 áprilisában a Panorámának összeségében négy olyan adása volt, amelyekre a csehszlovák politikai vezetés korábban nem tapasztalt hevesseggel reagált.

A Panoráma 1989. április 3-án és 10-én a csehszlovákiai magyar kisebbség helyzetét bemutató, a csehszlovák nemzetiségi politikát mindeközben meglehetősen kritikusan értékelő kétrészes összeállítást közölt. Tóth József főkonzul a két adás csehszlovákiai fogadtatását ismertető április 12-i jelentésében arról számolt be, hogy az adásoknak mind a magyar kisebbség, mind a szlovák politikai vezetők körében negatív visszhangja volt. A főkonzulátus munkatársai előtt több szlovák és magyar funkcionárius, mint például Gejza Šlapka, az SZLKP KB ideológiai titkára, Dudás Kálmán, a KB elnökségi tagja, Kiss József, a KB titkársági tagja és Sidó Zoltán, a Csemadok elnöke is szóvá tette a Panoráma adását, amely véleményük szerint tendenciózus volt, féligazságokat és valótlanságokat tartalmazott, torz képet mutatott a szlovákiai magyarság helyzetéről, s azt a látszatot igyekezett kelteni, mintha Csehszlovákia nemzetiségi politikája hasonló lenne Romániáéhoz. „A Panoráma két adását mi is néztük – zárta jelentését a főkonzul – Az ilyen adás tartalma, hangneme szerintünk sem segíti az itt élő magyarság helyzetét.”³³

A két adás utóéletéhez tartozik az a polémia, amely a *Literárny týždenník* című szlovák irodalmi hetilap hasábjain alakult ki a nemzetiségi kérdéstről, a csehszlovákiai magyar, ill. a magyarországi szlovák kisebbség helyzetéről. A hónapokig tartó vitát a Magyarországi Szlovákok Szövetségének a Panoráma adásai kapcsán a szlovák kisebbség helyzetével foglalkozó nyílt levele váltotta ki, amelyet a lap 1989. július 7-i száma közölt Elhallgatott ellenpólus címmel.³⁴ A nyílt levél mellett Ján Bobák történésznek, a Matica slovenská munkatársának cikkét is közölte a lap a magyarországi szlovákság asszimilációjáról, valamint Peter Andruškának, a Szlovák Írók Szövetsége titkárának írását a szlovákiai magyarság kulturális életének fejlődéséről, amely nagy vonalakban ismertette az Írószövetség vezetése és annak magyar tagozata közötti márciusi megbeszélés főbb elemeit is, kontrasztba állítva az Írószövetségnek a magyar kisebbség problémáihoz való pozitív hozzáállását a magyarországi szlovákok problémáinak magyar kezelésével.³⁵

A lap cikkeiről és azok visszhangjáról Váradi Lajos pozsonyi konzul július 10-én kelt és az új pozsonyi főkonzul, Szerencsés János augusztus 24-i jelentése számolt be. Váradi konzul szerint a nyílt levél alapgondolata az, miszerint a szlovákiai magyarság összehasonlíthatatlanul jobb helyzetben van, mint a magyarországi szlovák kisebbség, s Csehszlovákia nemzetiségi politikája többet nyújt a magyar kisebbségnek, mint amilyen lehetőségekkel a szlovákok rendelkeznek Magyarországon. Úgy látta, nem zárható ki a levél „irányítottsága” sem. A szlovákiai magyarság véleménye szerint az írás „tudatosan meg volt szerkesztve”, a nyílt levélhez Szlovákiából érkezhettek az impulzusok, így kívántak válaszolni a Szlovákia nemzetiségi politikáját ért magyarországi bírálatokra, s ürügyet szolgáltatni a magyar kisebbség követeléseinek esetleges visszautasítására. A jelentés arra hívta fel mindezzel kapcsolatban a figyelmet, hogy amíg a változások szorgalmazói Csehországban a radikális politikai reformokat sürgetik, addig „Szlovákiában a változások nacionalista, cseh- és magyarellenes irányzatot vettek”, s egyre inkább érezhető a Matica slovenská befolyása is.³⁶

A nyílt levél és a Matica slovenská munkatársának írása jelentős visszhangra talált a szlovák közvéleményben, s a lap hasábjain ezt követően olvasói levelek formájában többen is kifejtették véleményüket a magyarországi szlovákság, ill. a csehszlovákiai magyarság helyzetével kapcsolatban. Egyes levélírók nyíltan felvetették, hogy a reciprocitás elvét alkalmazva a magyar kisebbségnek is csak annyi jogot kellene biztosítani, amennyivel a magyarországi szlovákok rendelkeznek. Szerencsés főkonzul augusztus 24-i jelentése arról számolt be, hogy a magyar kisebbség aggódva figyeli az eseményeket, a két kisebbség helyzetének mechanikus összevetését, s a magyar értelmiségi körök megfelelő formában válaszolni kívánnak a nyílt levélre. Tudomása szerint már meg is egyeztek a *Literárny týždenník* főszerkesztőjével, hogy a lap közölni fogja Szabó Rezsőnek a *Hitel* 13. számában megjelent cikkét, amely a készülő magyar alkotmány nemzetiségi vonatkozású cikkelyeivel foglalkozott, s összehasonlítást tett a csehszlovák alkotmánnyal is. Közölni fogja a lap ezen kívül Tóth Károlynak, a Madách Kiadó dolgozójának a levelét is, amely vitába száll a nyílt levél tartalmával. Megemlítette végül a jelentés Dobos László Pozsgay Imréhez intézett nyílt levelét, amely a magyarországi szlovákság helyzetéről kibontakozott vita kapcsán a szlovák kisebbség helyzetének példaértékű rendezését kérte a magyar államminisztertől. Szerencsés főkonzul szerint amennyiben Dobos nyílt levelére magyar részről megfelelő reagálás érkezik, a levelet a magyarországi újságokon kívül közölni kívánják a szlovák irodalmi lapban is. „Végső célként ezzel azt szeretnék elérni – zárta jelentését a főkonzul –, hogy a nemzeti kisebbség irányában Magyarország részéről tett gesztusok ösztönzőleg hassanak a szlovákiai szervekre is az itt élő magyarság további kulturális, művelődési, anyanyelvi és egyéb igényeinek kielégítése érdekében.”³⁷

A *Literárny týždenník* hasábjain ezt követően a gyakorlatilag a rendszerváltás kezdetéig, azaz 1989 novemberéig tartó véleménycsere keretében a főkonzul által jelzett írások közül Tóth Károly és Sándor Eleonóra közös reflexiója szeptember 1-jén, Szabó Rezső cikke és Dobos László Pozsgay Imréhez intézett nyílt levele szeptember 8-án, a magyar államminiszter válasza november 3-án látott napvilágot.³⁸

2.2. A Panoráma Dubček-interjúja és következményei

A magyar kisebbségről szóló adásoknál is jóval indulatosabb reakciót váltott ki a csehszlovák politikai vezetés részéről a Panoráma Alexander Dubčekkel készített interjúja. A Sugár András szerkesztő-riporter által készített mintegy háromórás beszélgetés első részét a Panoráma 1989. április 17-én sugározta körülbelül 26 perc terjedelemben. A CSKP KB egykori első titkárával leváltásának napra pontosan a 20. évfordulóján közvetített interjúnak óriási visszhangja volt nemcsak Magyarországon és Csehszlovákiában, hanem világszerte, hiszen az 1968-as „prágai tavasz” emblematikus személyisége 1969-es félreállítására óta első ízben szólhatott meg valamely szocialista ország tömegtájékoztatói eszközében, s mondhatta el véleményét az 1968-as eseményekről.³⁹ Amíg azonban a nyugati világ az interjúban annak bizonyítékát látta, hogy Magyarország a kelet-európai demokratikus reformok élvonalában halad, a csehszlovák vezetés – csehszlovák–magyar viszonylatban korábban példátlan módon – nemcsak diplomáciai úton tiltakozott Dubček megszólaltatása miatt, hanem a *Pravda* és az *Új Szó* hasábjain felülről irányított sajtókampányt is indított a Panoráma műsora ellen.

A magyar Külügyminisztérium irattárában elhelyezett diplomáciai iratok és minisztériumi feljegyzések segítségével gyakorlatilag napról napra nyomon követhetőek az

adással kapcsolatos különböző szintű csehszlovák tiltakozások és azok magyar reflexiói is. Csehszlovák részről már a műsor sugárzásának másnapján, április 18-án reagáltak az interjúra. A Csehszlovák Televízió vezérigazgatójának első helyettese, Vladimír Diviš tiltakozó táviratot küldött Bereczky Gyulának, a Magyar Televízió elnökének, amelyben Dubček szerepeltetését a magyar televízióban a csehszlovák belügyekbe való beavatkozásnak, az interjú elkészítését és műsorra tűzését pedig a két televízió együttműködésének elveivel és szabályaival ellentétesnek minősítette.⁴⁰

Két nappal az adást követően, április 19-én Prágában a csehszlovák Külügyminisztérium illetékes területi főosztályának vezetője a magyar nagykövet helyettese előtt, Pozsonyban pedig Štefan Murín, a szlovák kormány elnökének első helyettese a magyar főkonzul előtt tiltakozott az interjú sugárzása miatt. A Dubčekkel készült beszélgetést a két kommunista párt és kormány között kialakult barátsággal ellentétes cselekedetnek és Csehszlovákia belügyeibe való durva beavatkozásnak minősítették, s hangsúlyozták, hogy az „nagyon negatív következményekkel lehet a kétoldalú kapcsolatok fejlődésére”. Bírálták a Panorámának a szlovákiai magyarság helyzetéről készült korábbi adásait is, s felszólították a magyar felet: intézkedjen, hogy a Magyar Televízió szüntesse be a Csehszlovákiával szembeni „barátságtalan lépéseket”, s ne sugározza az interjú további részeit.⁴¹ Ugyanaznap Jaromír Johanes csehszlovák külügyminiszter telefonon kereste meg Várkonyi Péter magyar külügyminisztert, s ugyancsak közbenjárását kérte annak érdekében, hogy a Dubček-interjú további részeinek sugárzására ne kerüljön sor.⁴²

A Panoráma műsorával kapcsolatos magyar álláspont ismertetése céljából Őszi István külügyminiszter-helyettes április 24-én bekérte a Külügyminisztériumba Vlastimil Ehrenberger budapesti csehszlovák nagykövetet. Őszi sajnálatát fejezte ki az interjú nyomán előállt helyzet miatt, s leszögezte, hogy távol áll a magyar kormánytól, hogy beavatkozzon Csehszlovákia belügyeibe, közölte ugyanakkor azt is, hogy a két ország tájékoztatáspolitikája eltérő, a magyar tájékoztatáspolitikát pedig a műsor nem sértette meg. Közlése szerint magyar részről nem tartják kívánatosnak, hogy a tájékoztatáspolitikai eltéréseiből államközi ügyet csináljanak, ráadásul a magyar fél tartózkodna attól is, hogy a csehszlovák sajtónak a magyarországi helyzetet érintő, ill. bíráló megnyilatkozásairól hivatalosan véleményt mondjon. A nagykövet válaszában kifejtette, hogy a csehszlovák fél továbbra is elvárja, hogy álljanak el az interjú további részeinek közlésétől, s kilátásba helyezte, hogy amennyiben a közlésre mégis sor kerül, akkor abból „probléma lehet”. Jelezte egyúttal azt is, hogy központjától utasítást kapott egy, a csehszlovák fél álláspontját tartalmazó emlékeztető átadására.⁴³

A Dubček-interjúval kapcsolatos csehszlovák fenntartásokat felsoroló emlékeztetőt Ehrenberger nagykövet április 25-én adta át Nyers Rezső államminiszternek. A határozott hangvételű emlékeztető szerint a Magyar Televízió eljárása, valamint a magyar sajtóban ezt követően megjelent cikkek és kommentárok „ellentmondanak a kölcsönös megértés és a szoros testvéri együttműködés szellemének”. Hangsúlyozta, hogy „az ilyenekhez hasonló lépéseknek negatív következményei lehetnek a kétoldalú kapcsolatokra”, s ismét kifejtette a csehszlovák fél azon meggyőződését, hogy az interjú további részeinek sugárzására nem kerül sor.⁴⁴

Csehszlovák részről a diplomáciai tiltakozással párhuzamosan beindították a sajtó-propagandát is, s a két szlovákiai pártlap, a szlovák *Pravda* és a magyar nyelvű *Új Szó* április 20-ával kezdődően napokon át közölte különböző magánszemélyeknek és kollektíváknak a Panoráma műsorait elítélő olvasói leveleit és állásfoglalásait. A két lap április 20-i száma például egyaránt „A Magyar Televízióknak nincs joga beavatkozni bel-

ügyeinkbe. Dolgozóink elítélik a Panoráma műsorát” cím alatt jelentette meg egy rima-szombati járási pártbizottsági munkatárs, két nyugdíjas, egy királyhelmecci közigazdász, valamint a komáromi hajógyár egyik osztályvezetőjének reagálásait, amelyek nemcsak felháborodásukat fejezték ki a Dubček-interjú miatt, hanem azzal is megvádolták a Magyar Televíziót, hogy egyes műsoraival a szlovákok és magyarok jó viszonyának megbontására törekszik.⁴⁵ Az *Új Szó*ban megjelentetett „olvasói levelekre” Sugár András a *Magyar Nemzet* hasábjain közzétett nyílt levelében reagált. Ebben amellett, hogy védelmébe vette Dubček személyiségét, a következő szavakkal utasította vissza, hogy az interjúval beavatkozott volna Csehszlovákia belügyeibe: „Ha bárki azt állítja, hogy én – mikrofonommal – beavatkoztam Csehszlovákia belügyeibe, ne nevessem, hanem gondolja csak el: az önök jelenlegi kormánya azt állítja, hogy 1968-ban jogos volt az a nagyobb beavatkozás (tankokkal), amely ellen akkor tiltakozott az egyetlen törvényes csehszlovák kormány, a CSKP, a csehszlovák nép és az *Új Szó* is. Az a beavatkozás jogos volt – és az enyém nem? Úgy látszik, az önök belügyeibe mikrofonnal nem szabad beavatkozni, csak tankkal.”⁴⁶

A felülről sugalmazott „olvasói levelekben” megfogalmazottakkal ellentétes véleményeknek a csehszlovák sajtó nem biztosított nyilvánosságot, pedig ilyenek szép számmal érkeztek mind a *Pravda*, mind pedig az *Új Szó* szerkesztőségébe. Legnagyobb visszhangja annak a lévai keltezésű levélnek volt, amelyet szerzője az *Új Szón* kívül megküldött a *Magyar Nemzet* és a Panoráma szerkesztőségének is. A levélíró vissza-utasította, hogy az *Új Szó*ban és a *Pravdá*ban megjelentetett olvasói levelek valóban a csehszlovákiai magyarság véleményét tükröznék, s tiltakozott az ellen is, hogy a csehszlovák hírközlő szervek a Panoráma magyar kisebbséggel foglalkozó műsorait összemosássá az Alexander Dubčekkel készített interjúval. A levél az *Új Szó*ban „természetesen” nem jelenhetett meg, így az egyedül a *Magyar Nemzet*ben látott napvilágot.⁴⁷

A Panoráma a csehszlovák tiltakozás ellenére 1989. április 26-án Szentől szemben Dubčekkel című adásában újabb 37 percet sugárzott a háromórás Dubček-interjúból, amelynek teljes szövegét – a nemzetközi polémia krónikájával kiegészítve – Sugár András a későbbiekben brosúra formájában is megjelentette.⁴⁸ A magyar Külügyminisztérium irattárának egyik feljegyzése szerint amikor az interjú megjelentetésének szándéka a budapesti csehszlovák nagykövetség tudomására jutott, a nagykövetség tanácsosa a Kiadói Főigazgatóságnál tiltakozott annak kiadása ellen, azzal érvelve, hogy az „sérti a csehszlovák érdekeket”, s betekintést is kért az interjú kéziratába, ezt azonban határozottan megtagadták tőle.⁴⁹ Az interjú megjelentetését külpolitikai szempontból egyébként a Külügyminisztérium sem tartotta kívánatosnak,⁵⁰ annak adminisztratív úton történő megakadályozása azonban a csehszlovákiaiánál jóval szabadabb magyarországi politikai légkörben már elképzelhetetlen volt.

A Panoráma adásainak szlovákiai visszhangjáról és következményeiről Tóth József pozsonyi főkonzul 1989. május 10-i jelentésében számolt be, amelyben a hivatalos csehszlovák álláspont ismertetése mellett nem mulasztotta el felhívni a figyelmet a hivatalos reagálás és a lakosság valós véleménye közötti különbségekre. A jelentés szerint az *Új Szó* által is átvett „olvasói levelek” megírására Ondrej Šaling KB-titkár utasítására részben a *Pravda* című pártlap, részben pedig a járási pártbizottságok szervezésében került sor. A Dunaszerdahelyi járásban például Dudás Kálmán járási párttitkár utasításba adta, hogy taggyűléseken kell elítélni a Panoráma adásait, több helyen előfordult azonban olyan eset is, hogy a párttitkár a tagság megkérdezése nélkül, a nevükben írt tiltakozó levelet.

A szlovákiai magyarság Tóth főkonzul véleménye szerint a négy adást szimpátiával követte, bár a magyar kisebbséggel foglalkozó adásokkal szemben voltak bizonyos fenntartásai. Azok pontatlanságai és féligazságai ugyanis nemcsak hogy nem segítettek, hanem egyenesen rontották a magyarság helyzetét, mivel egyrészt ellenérzést váltottak ki a szlovák közvéleményben, másrészt pedig a vezetésnek is érvet szolgáltatottak arra, hogy az adás kapcsán elutasítsa a magyarság jogos igényeit is. A magyarság körében nagy felháborodást váltott ki, hogy a vezetés a magyar lakosságot használta fel a Panoráma elítélésére, s az *Új Szó* is számtalan levelet kapott, amelyekben a levélírók felháborodásukat fejezték ki a lapban megjelentetett olvasói levelek miatt. A Csemadok nyíltan visszautasította, hogy elítélje a Panoráma adását, s „mértéktartó szlovák körök” is úgy ítélték meg, hogy a Panoráma ellen indított kampány primitív volt és az ötvenes évek stílusát idézte. „Összességében – zárta jelentését a főkonzul – a Panoráma említett négy adása a lakosság körében kiváltott szimpátia ellenére kétoldalú kapcsolatainkra mindenképpen negatív hatással van, a hivatalos politikai, gazdasági és kulturális kapcsolatok elhidegülését eredményezte.” Ezt a főkonzul szerint a főkonzulátussal szembeni magatartásban is érzékeltetni lehet, s negatív következményekkel kell számolni a magyar lakosságra nézve is, ugyanis a Panoráma adatai következtében a magyar kisebbséggel szemben bizonyos bizalmatlanság tapasztalható.⁵¹

Ugyanerre, vagyis a magyar–csehszlovák kapcsolatok megromlásának veszélyére hívta fel a figyelmet a magyar Külügyminisztérium II. Területi Főosztályának a Dubček-interjúról és következményeiről készült 1989. május 22-i összefoglalója is. Megfogalmazása szerint mind a Dubček-interjú, mind pedig azok a magyar sajtócikkek, amelyek „olyan látszatot próbálnak kelteni, mintha a szlovákiai magyarság ugyanolyan jogfosztott körülmények között élne, mint az erdélyi”, rontják a kétoldalú kapcsolatok légkörét. A mélyponton levő magyar–román viszonyra utalva a magyar érdekekkel ellentétesnek nevezte a csehszlovák vezetés elleni „hangulatkeltést”, nyilvánvalóan arra célozva, nehogy ezzel egy közös magyarellenes táborba sodorják Csehszlovákiát és Romániát. „Nem lehet célunk – hangsúlyozta –, hogy (...) magunk ellen fordítsuk Csehszlovákiát.” Figyelmeztető jel kell, hogy legyen az összefoglaló szerint Nicolae Ceaușescu május 17-i prágai látogatása és az arról kiadott közös közlemény is, amelyben a csehszlovák és a román fél megfelelő választ sürgetett a revizionizmus, a sovinizmus és a nemzetek közötti ellenségeskedés szításának minden megnyilvánulására, valamint az országok területi épségének megbontását célzó kísérletekre. Nem használ a kialakult légkör a bős–nagyvarosi vízlépcsőrendszer további sorsának higgadt és Magyarország számára kedvező eldöntéséhez sem, hátrányosan érintheti a szlovákiai magyarságot is, s érveket adhat a konzervatív politikai erőknek a változások elutasításához.⁵²

2.3. A nagyvarosi vízlépcső építésének felfüggesztését követő szlovák reakciók

A vízlépcső kérdése valóban tovább élte a már amúgy sem felhőtlen magyar–csehszlovák viszonyt. A nagyvarosi építkezés felfüggesztéséről hozott 1989. május 13-i magyar kormánydöntést követően május 15-én a szlovák, ill. a szövetségi kormány egyaránt rendkívüli ülésen foglalkozott az esettel, Jaromír Johanes külügyminiszter pedig magához kérte Barity Miklós magyar nagykövetet, akivel közölte, hogy a csehszlovák fél a magyar lépést indokolatlannak és jogtalannak tartja, s fenntartja magának a jogot, hogy a munkálatok egyoldalú leállítása miatt kártérítést követeljen Magyarországtól.⁵³

Amint arról Tóth József főkonzul 1989. június 7-i jelentésében is beszámolt, Csehszlovákiában, s különösen Szlovákiában a vízlépcső építéséből „nemzeti ügyet” csináltak. A hírközlő szervek azonban ezúttal, szakítva a Dubček-interjú során követett taktikával, amikor a lakosságot szólaltatták meg, már szakemberekkel ecseteltették a vízlépcső előnyeit.⁵⁴ A televízió az építkezésen dolgozó magyar nemzetiségű munkásokat is megszólaltatott, akik szintén az építkezés folytatása mellett foglaltak állást. A főkonzul felhívta a figyelmet arra is, hogy a magyarelles propagandában továbbra is jelen van a Panoráma műsoraival szembeni fenntartás. A korábbiakhoz képest csupán annyi változás történt, hogy a fő hangsúlyt nem a Dubček-interjúra helyezik, hanem a szlovákiai magyarsággal foglalkozó adásokra, mint amelyek megkérdőjelezzik Csehszlovákia nemzetiségi politikájának eredményeit, s gyűlölködést szítanak az ország nemzeti és nemzetiségei között.

A jelentés végül ismét a szlovákiai magyarság helyzetének a magyar–csehszlovák viszony feszültebbé válásával összefüggő súlyosbodásának veszélyére figyelmeztetett: „A legutóbbi események, a magyar–csehszlovák viszony éleződése bizonytalanságot, s helyenként félelmet váltott ki a Szlovákiában élő magyar nemzetiség körében. (...) Úgy tűnt, hogy a szlovák vezetés kész bizonyos kompromisszumokra, engedményt tesz a nemzetiség kulturális-oktatási igényeinek jobb kielégítésére. Az elmúlt hetek eseményei azt mutatják, hogy a vezetés részéről nőtt a bizalmatlanság a nemzetiség kezdeményezéseivel szemben, s jelenleg merev, elutasítóbb álláspontot foglalnak el.” Bizonytalanságot okoz a főkonzul szerint az is, hogy az építkezés szlovákiai oldalán dolgozók 80%-a magyar nemzetiségű, akik körében az építkezés leállítása jelentős feszültséget okozna. „A magyarság körében egyre inkább olyan hangulat alakul ki – konstataulta a főkonzul –, hogy a két ország közötti feszültséget elsősorban az itt élő magyar nemzetiség szenved meg.”⁵⁵

2.4. A magyar kisebbséggel szembeni bizalmatlanság növekedése

A két ország közötti feszültség növekedésének és a magyar kisebbség iránti bizalmatlanság megnyilvánulása volt többek között az is, hogy a szlovák hatóságok nem engedélyezték az 1989. augusztus elején megrendezett őrújfalui Honismereti Ifjúsági Tábor magyarországi meghívott előadóinak: Vigh Károlynak, Lengyel Lászlónak és Székely Andrásnak a fellépését. A tilalomra a magyarországi előadóknak a hivatalos csehszlovák politikai irányvonaltól eltérő, ill. az ellenzékhez közel álló nézetei, valamint tervezett előadásuknak a csehszlovák fél számára kellemetlen témája (a bős–nagyvarosi vízlépcsőrendszer) miatt került sor. A magyar egyetemi és főiskolai diákklubok, valamint a Csemadok komáromi járási szervezete által megrendezett tábor iránt a belügyi szervek a szokásosnál is nagyobb érdeklődést tanúsítottak, egyes szervezőit pedig az eseményt követően kihallgatásra is beidézték. Szerencsés János főkonzul a táborról beszámoló 1989. augusztus 24-i jelentésében mindebből a következő konklúziót vont le: „Összességében érzékelhető, hogy a szlovák illetékesek részéről az utóbbi időben nagyobb figyelem tapasztalható a magyar nemzetiség különböző akciói iránt, s a korábbiaknál érzékenyebben reagálnak minden eseményre, s ott is ellenzéki megmozdulást sejtjenek, ahol korábban ez fel sem merült. (...) Különösen odafigyelnek magyarországi vendégszereplők személyére, s várható, hogy egyesek fellépését a későbbiekben sem engedélyezik. Ez kapcsolatainkban további súrlódási felületet jelenthet.”⁵⁶

Nemzetiségi vonatkozásai ugyan nem voltak, komoly bonyodalmat okozott azonban a magyar–csehszlovák kapcsolatokban az is, hogy a csehszlovák hatóságok az 1968.

évi katonai megszállás elleni prágai Vencel téri tüntetés több magyarországi résztvevőjét is őrizetbe vették. A hatóságok az 1989. augusztus 21-i tüntetésen őrizetbe vett kilenc magyar állampolgár közül hetet két nap múlva szabadlábra helyeztek, Deutsch Tamás és Kerényi György, a Fiatalkorúak Szövetsége aktivistái ellen viszont vádat emeltek és vizsgálati fogságba helyezték őket. A prágai magyar nagykövetség közbenjárásának volt köszönhető, hogy ügyüket a bíróság augusztus 29-én gyorsított eljárással, pénzbírság kiszabásával és Csehszlovákiából való kiutasítással, azaz viszonylag enyhe büntetéssel zárta le.⁵⁷

1989 őszére tehát a magyar–csehszlovák kapcsolatok gyakorlatilag a mélypontra jutottak. November első felében a prágai nagykövetség és a pozsonyi főkonzulátus is több jelentésben figyelmeztette a magyar Külügyminisztériumot az államközi kapcsolatok elhidegülésére, egyben a csehszlovák államhatalom magyar kisebbséggel szembeni bizalmatlanságának növekedésére.

Szerencsés János főkonzul a hivatalos szlovák szerveknek a Csemadok rendezvényeihez való viszonyulását ismertető 1989. november 1-jei jelentésében arra hívta fel a figyelmet, hogy a hivatalos szervek az utóbbi időben egyre nagyobb figyelmet fordítanak a szövetség különböző szintű szerveiben folyó tevékenységre. A jelentés szerint a hivatalos szervek különösen azt nem nézik jó szemmel, ha az egyes Csemadok-rendezvényeken, ünnepi megemlékezéseken különböző magyarországi szervezetek (mint pl. a Magyar Demokrata Fórum vagy a Fiatalkorúak Szövetsége) képviselői is jelen vannak, s ha a jelenlevők a Himnuszot vagy a Szózatot is eléneklik. Az eseményt ilyenkor általában kivizsgálás, a szervezők kihallgatása és felelősségre vonása követi. Példaként a március 15-i lévai és az október 8-i margonyai megemlékezést, a Stúdióért júniusi érsekújvári rendezvényét, valamint az augusztusi zselizi Nyári Művelődési Tábor és a már említett órszékfalui Honismereti Ifjúsági Tábor ügyét hozta fel, amelyek kapcsán a hivatalos szervek kivétel nélkül minden egyes esetben kifogást emeltek a magyarországi vendégek szereplése ellen. „Minden megmozdulásban a magyarországi események tükröződését vélik felfedezni, mivel a szlovákiai magyarságot megfelelő befogadó közegnek tekintik. (...) Ilyen körülmények között egyre nehezebb feltételek között végzi munkáját a Csemadok KB, illetve az egyes városi, ill. járási szervek” – zárta értékelését a jelentés.⁵⁸

Ilyen légkörben került sor 1989. november 1-jén a szlovák kormány ülésére, amely az Oktatásügyi Minisztériumnak és a Kulturális Minisztériumnak a nemzetiségek helyzetével foglalkozó előterjesztéséről tárgyalt. A kormány határozatot hozott többek között a komáromi Duna Menti Múzeum magyar néprajzi múzeummá alakításáról, a nemzetiségi óvodahálózat, szakmunkásképzés és pedagógusképzés, valamint a televízió magyar nyelvű adásának bővítéséről. Az elfogadott határozatok ugyanakkor csupán töredékét képezték a két minisztérium által előterjesztett s az év elején a különböző kisebbségi magyar beadványokban is megfogalmazott javaslatoknak. Szerencsés főkonzul 1989. november 8-i jelentése szerint a kormány ülésére s az elfogadott határozatokra rányomta bélyegét a feszült szlovák–magyar viszony. Az ülésen felmerült a magyar–csehszlovák, s azon belül a magyar–szlovák kapcsolatok valamennyi negatív jelensége, szóba került a magyarországi szlovákság „kilátástalan” helyzete, ezzel kapcsolatban a reciprocitás lehetősége, valamint az állítólagos magyar irredenta követelések. A kormányülés megállapította, hogy az ország nemzetiségi politikája példaként szolgálhat a szomszédos országok számára is. A magyar nemzetiségi vezetők ugyanakkor az ülés határozatával a jelentés szerint nincsenek megelégedve, s azt „olyan

döntésnek tekintik, amelynek célja elsősorban a nemzetiségekkel való foglalkozás demonstrálása” volt, így kívánva elterelni a figyelmet a legégetőbb, döntő fontosságú kérdésekről, mint pl. a kétnyelvűség következetes alkalmazása, a helységnévhasználat, a magyar nyelvű sajtó bővítése és a tényleges igényeknek megfelelő pedagógusképzés. A Csemadok vezetése ráadásul azt is sérelmezte, hogy noha Ivan Knotek miniszterelnök az év elején még arra is felkérte a Csemadok vezetőit, hogy vegyenek részt a kormány elé terjesztendő anyag előkészítésében, nemcsak erre nem került sor, hanem a nemzetiségek képviselőit még csak meg sem hívták a nemzetiségekkel foglalkozó kormányülésre.⁵⁹

A magyar kisebbséggel szembeni magatartás módosulására figyelmeztetett végül Barity Miklós nagykövetnek a szlovák vezető politikusok nemzetiségpolitikai megnyilvánulásait számba vevő, már idézett 1989. november 15-i jelentése is. A mindössze két nappal a csehszlovákiai rendszerváltás kezdete előtt kelt jelentés arra mutatott rá, hogy amíg az év első felében a hivatalos szlovák szervek részéről bizonyos toleráns hangnem volt megfigyelhető a magyar kisebbség különböző körei által megfogalmazott igényekkel szemben, ez 1989 szeptemberétől kezdve megváltozott. Ez a változás a nagykövet szerint nem függetleníthető a magyar–csehszlovák viszony alakulásától. Arra is felhívta a figyelmet, hogy ismét gyakorlattá válik annak hangsúlyozása, hogy a nemzetiségi kérdés Csehszlovákiában, köszönhetően a lenini nemzetiségi politika következetes érvényesítésének, megoldódott, s utalt a szlovák kormány november 1-jei ülésére is, amely a nemzetiségi kérdést határozott belügynek és alapvetően rendezettnek ítélte. Barity nagykövet szerint a csehszlovák vezetés a megnövekedett nemzetiségi aktivitást nem a belső hiányosságokra vezeti vissza, már csak azért sem, mivel ez a bírálatok jogosságának elismerését jelentené, hanem a külső, magyarországi nacionalista befolyás erősödését látja benne. „A fentiekből megállapítható – zárta összegzését a jelentés –, hogy a fennálló szocializmus-modellhez mind görcsösebben ragaszkodó csehszlovák vezetés napjainkban – retorikája ellenére – demokrácia-felfogásában, így emberi jogi politikájában, s ezzel szoros összefüggésben nemzetiségpolitikai nézeteiben is a meglévő szint alapvető elégségességére hivatkozva kerül ki az érdemi intézkedéseket, a lényegesebb változásokat.”⁶⁰

3. Vélemények a csehszlovákiai demokratikus átalakulás kisebbségpolitikai vonatkozásairól

A prágai tavasz elfojtása után hatalomra került s az országot két évtizeden keresztül irányító normalizációs rezsim valóban mindent megtett az érdemi politikai változások késleltetése érdekében. A csehszlovák társadalom által is igényelt átalakítás és demokratizálás következetes megvalósítása ugyanis törvényszerűen felvetette volna az 1968-as események átértékelésének igényét, megkérdőjelezve egyúttal a hatalmon levő politikai garnitúra legitimitását is. A szovjet tömb többi országában végbement politikai, gazdasági és társadalmi változások ugyanakkor olyannyira aláásták a csehszlovák vezetés látszatmegújulási törekvéseinek hitelét, hogy az 1989. november 17-i prágai diáktüntetés brutális elfojtása utáni országos felháborodás napok alatt elsodorta az egyre anakronisztikusabbá váló Husák-rezsimet.

A csehszlovákiai rendszerváltás folyamatába aktívan bekapcsolódott az ország magyar lakossága is. Az 1989 novemberében és decemberében lezajlott viharos gyor-

saságú belpolitikai események hozadékaként alapvető módosulás következett be a magyar kisebbség politikai helyzetében, jelentős mértékben kibővültek többek között érdekképviselési lehetőségei is. Munkánk záró részében ezért azokat az észrevételeket és gondolatokat foglaljuk össze, amelyeket a magyar külügyi iratok az átalakulóban levő Csemadokkal és az újonnan létrejött magyar érdekképviselési tömörülésekkel, valamint a magyar kisebbség érdekérvényesítési lehetőségeivel és politikai differenciálódásával kapcsolatban megfogalmaztak.⁶¹

A Csemadok megváltozott körülmények közötti útkeresésével, megújítási törekvéseivel s ezzel kapcsolatos nemzetiségpolitikai lépéseivel elsőként Szerencsés János főkonzul 1989. december 6-i jelentése foglalkozott. A jelentés ismertette Sidó Zoltánnak a szlovák kormány és a Szlovák Nemzeti Tanács (SZNT) elnökéhez intézett levelét, amelyben a Csemadok elnöke a nemzetiségi képviselőt bővítését kérte a szlovák kormányban és a parlamentben. Beszámolt a Csemadok KB december 6-i rendkívüli ülésének kezdeményezéséről is, amely delegációt küldött Pavel Hrivnák miniszterelnökhöz és Rudolf Schuster parlamenti elnökhöz, akiktől ígéretet kapott arra, hogy a Csemadok által javasolt Varga Sándort kinevezik a szlovák kormány kisebbségi ügyekért felelős miniszterelnök-helyettesévé. A főkonzul mindezzel kapcsolatban annak a véleményének adott hangot, hogy „a szervezet igyekszik az ország belpolitikai helyzetének kedvező alakulását felhasználni a nemzetiség igényeinek kielégítésére, s egyúttal elejét venni azoknak a bírálatoknak, amelyek a szlovákiai magyarság körében, illetve az utóbbi napokban alakult különböző mozgalmakban felerősödtek a Csemadok vezetésével szemben és amelyek lényege, hogy a Csemadok nem tölti be megfelelően az itteni magyarság érdekképviselőt”.⁶²

Számos figyelemre méltó meglátást tartalmazott Szerencsés főkonzulnak a szlovák–magyar viszony alakulását áttekintő s annak jövőbeni perspektíváit felvázoló 1989. december 21-i jelentése. A pozsonyi főkonzul ebben arra hívta fel a figyelmet, hogy noha a csehszlovákiai változások eddig mentesek voltak a nemzetiségi ellentétektől, a szlovákiai magyar lakosság egy részében ennek ellenére kezdetben mégis félelem uralkodott, emlékezett ugyanis az 1968-as eseményekre, amelyek a szlovák–magyar nemzetiségi ellentétek kiéleződésével jártak együtt. Ezzel magyarázható a főkonzul szerint, hogy a magyarok területeken „a kezdeti időszakban visszafogottabb volt a lakosság magatartása”, s a többi országrészhez viszonyítva megkétszerezte a változások. Az aggodalom azonban alaptalannak bizonyult, mivel a változások eddigi szakaszát a csehek és szlovákok, valamint a nemzetiségek összefogása jellemezte, s az elmúlt néhány hét máris több eredményt hozott a nemzetiségek számára, mint az előző évek. Példaként említette többek között magyar nemzetiségű miniszterelnök-helyettes kinevezését a szlovák kormányban, az SZNT Nemzetiségi Bizottságának visszaállítását⁶³ és egy újabb magyar nyelvű napilap, a *Nap* beindítását.⁶⁴ Megítélése szerint azonban a szlovák–magyar viszony kiéleződésének veszélye mindezek ellenére továbbra is fennáll, kérdéses ugyanis többek között, hogy milyen politikai irányvonalat fog képviselni a „Matica slovenská bázisán alakuló” Szlovák Nemzeti Párt. „Ezzel kapcsolatban vannak aggodalmak, ismerve a Matica álláspontját.”

Részletesen foglalkozott a jelentés a Csemadokkal is, a következőképpen vázolta fel az előtte álló alternatívákat: „A szervezet további sorsa még nem tisztázott, a tagság csak ezután fog dönteni arról, hogy a magyarság érdekképviselőt is felvállaló társadalmi szervezet marad, vagy pedig politikai párttá alakul át. (...) A közel 100 ezres tagság olyan bázist jelent a szervezetnek, amelyre megfelelőképpen építeni lehet. A jelen-

legi elképzelés az, hogy az egymás után alakuló mozgalmak és kezdeményezések fölött álló szervezet maradjon, amely képes lenne koordinálni és összefogni azokat.”⁶⁵

A novemberi rendszerváltó eseményeket követő demokratikus átalakulás kisebbségpolitikai vonatkozásairól 1989 decemberében két külügyminisztériumi feljegyzés is készült. Az ún. Szocialista Együttműködési Főosztálynak a megújult Csemadok és a rendszerváltó napokban létrejött magyar nemzetiségi szerveződések: a Független Magyar Kezdeményezés, a Csehszlovákiai Magyarok Fóruma és a Magyar Diákszövetség célkitűzéseit és programját ismertető feljegyzése 1989. december 15-i keltezésű. Amint azt a feljegyzés a Csemadokkal kapcsolatban megállapította: annak ellenére, hogy radikálisan változtatott programján, rehabilitálta 1968 után kizárt tagjait, Elnökségébe kooptálta többek között „a 68-as nemzedéket képviselő” Dobos Lászlót és „a chartás ellenzék képviselőjét”, Duray Miklóst, s az egyetlen szervezet, amely kiépített infrastruktúrával rendelkezik, nem valószínű, hogy meg tudja őrizni korábbi befolyását. Megítélése szerint a magyar kisebbség egy része „kiábrándult a hatalommal többé-kevésbé összefonódott (...) apparátusából”, ezért feltételezhető, hogy a változások gyorsaságának függvényében megindul a Csemadok „erőzítőja”.

A demokratikus változások első szakaszának meghatározó magyar résztvevője, az 1989. november 18-án megalakult Független Magyar Kezdeményezés (FMK) az elemzés szerint „egyértelműen a Polgári Fórum, ill. a Nyilvánosság az Erőszak Ellen mozgalom tagszervezetének tekinthető, vezetői tagjai a Nyilvánosság »csúcsvezetésének«”.⁶⁶ Egyik alapítóját, Grendel Lajost idézve megállapította, hogy legfontosabb feladatának a szlovák politikai erőkkel való közös fellépést, a demokratizálás véghezvitelét tartja. Alárendelten kezeli a nemzetiségi problémákat, mivel abból indul ki, hogy a demokratikus struktúrák létrehozása után, egy demokratizált Szlovákiában jobb esélyei lesznek egy nemzetiségi program elfogadtatásának.

A Dobos László kezdeményezésére 1989. november 24-én életre hívott Csehszlovákiai Magyarok Fóruma (CSMF) az elemzés szerint ezzel szemben „kiemelt fontosságúnak tekint a nemzetiségi lét alapvető gondjainak felvállalását”. Az elemzés az FMK és a CSMF közötti leglényegesebb különbséget abban jelölte meg, hogy a nemzetiségi jogok kétféle koncepciójából indulnak ki: amíg az előbbi az általános emberi jogok fontosságát, az utóbbi a specifikus nemzetiségi egyéni és kollektív jogok folyamatos napirenden tartását hangsúlyozza. A klubmozgalom bázisán alakult, a pozsonyi Comenius Egyetem Bölcsészkarának magyar hallgatói által 1989. november 22-én létrehozott Magyar Diákszövetség (MDSZ) programnyilatkozatából végül az elemzés azt szűrte le, hogy „egyenlő fontosságot tulajdonítanak a társadalmi demokratizálásnak, és a nemzetiségi jogok tiszteletben tartásának”. A négy szervezet programjából az elemzés szerint többek között az a momentum érdemelt még figyelmet, hogy – „feltehetően a szlovák politikai erők megnyugtatása céljából” – egyik sem ejtett szót az anyanemzettel való kapcsolattartásról.⁶⁷

Az egész elemzés súlypontja maga az összefoglalás, amely a magyar kisebbség megosztottságának veszélyére hívta fel a figyelmet, s elvként fogalmazta meg az egyes szervezetek összefogásának szükségességét: „Tragikus lenne, ha egymással szembeni versengés alakulna ki a magyar szervezetek között, bár nem kizárható, hogy lesznek erők, amelyek megpróbálják majd ezt elérni. (...) A nemzetiség és a magyar politika szempontjából is az lenne a kívánatos, ha e szervezetek között szoros akcióegység jönne létre, és háttérbe szorulnának a most még csírájukban meglévő pártpolitikai szempontok.”⁶⁸ A határon túli magyar közösségek politikai egységének szorgalmazása a későbbiekben is a mindenkori magyar külpolitika egyik fő vezérelve maradt.

A Külügyminisztérium I. Területi Főosztályának 1989. december 27-én készült feljegyzése a magyar kisebbségnek a változások utáni új helyzetét és a magyar kormányzat teendőit elemezte. Az 1988–1989 fordulóján előterjesztett kisebbségi beadványok, az azokban megfogalmazott igények és fogadtatásuk ismertetése után első helyen ugyancsak az egyes új érdekvédelmi szerveződéseknek a nemzetiségi igények felvetésének kérdésével kapcsolatos eltérő nézetére hívta fel a figyelmet. Vagyis hogy amíg az FMK álláspontja szerint az elsődleges feladat a demokratizálás és a csehszlovákiai politikai struktúra átalakítása, s a nemzetiségi igények másodlagos szerepet játszanak, a CSMF a nemzetiségi igények felvetésének „aktualitását, sőt prioritását hangsúlyozza”. Az MDSZ a feljegyzés szerint e kettős törekvés összhangjára törekszik, a Csemadok pedig szintén ez utóbbi utat akarja járni. Felhívta a figyelmet a feljegyzés egyúttal arra is, hogy a szlovákiai magyar szellemi életben található olyan körök, amelyek a múlt történelmi tapasztalatai alapján negatívan ítélik meg a magyarság helyzetét és perspektíváját. Ezek óvatosságra, nagyobb körültekintésre és realitásérzékre intenek, s kétségüket fejezik ki a magyarságnak tett ígéretek megvalósításával kapcsolatban arra az esetre, ha amint az várható, az erőviszonyok letisztulása után Szlovákiában a nemzeti erők kerülnek előtérbe.

Fontos körülménynek nevezte a feljegyzés azt is, hogy a magyar kisebbség képviselői – „feltehetően a szlovákok iránti »tapintatból«, de a 68-as negatív tapasztalatok miatt sem” – nem vetik fel nyíltan az 1968-ban programra tűzött s részben a korábbi kisebbségi beadványokban is szereplő önkormányzati követeléseket, s nem található utalás az anyaországi kapcsolatok szükségességére sem. A magyar kisebbség magatartására az elemzés szerint „jelenleg a maximális óvatosság, »elővigyázatosság« jellemző, vagyis egy erőteljes (...) építés arra, hogy a demokratizálódási folyamatban, a szlováksággal, s a cseh progresszív erőkkel együtt haladva érheti el sajátos nemzetiségi célkitűzéseit”.

A feljegyzés a szlovákiai magyar kisebbség helyzetét a kedvező folyamatok ellenére ellentmondásosnak ítélte. Kedvezőtlennek nevezte, hogy az új cseh és szlovák politikai tömörülések programtervezeteibe egyáltalán nem vagy csak nagy általánosságokban épült be a nemzetiségi problematika, továbbá azt is, hogy a nemzetiségi törekvések a cseh és a szlovák tömegtájékoztatásban alig kapnak helyet. Problémának minősítette továbbá a magyar kisebbség politikai és szervezeti széttagoltságát, s annak az erőnek a hiányát, amely „gyűjtőhelye lehetne a szemléletben és törekvéseiben eltérő csoportosulásoknak”, bár – mint megjegyezte – vannak olyan nézetek, amelyek szerint a megújult Csemadok lehetne ez az erőbázis.

Felvázolta végül a feljegyzés azokat a konkrét lépéseket is, amelyeket a Külügyminisztérium, ill. a magyar kormányzat tehetne a csehszlovák fél, a magyar kisebbségi szervezetek, az illetékes magyar állami szervek és a magyarországi ellenzéki szervezetek felé a szlovákiai magyarság törekvéseinek megtámogatása érdekében. Témánk szempontjából a magyar kisebbségi politizáláshoz való viszonyulással kapcsolatban megfogalmazott teendők a legérdekesebbek, az alábbiakban ezért ezeket ismertetjük. Első helyen említette a feljegyzés a szlovákiai magyarság azon törekvéseinek „maximális megtámogatását”, hogy az általános csehszlovákiai demokratizálódás keretében sajátos nemzetiségi igényeit érvényesíthesse, mindezt anélkül, hogy megromolna a viszonya a szlováksággal. Kifejezésre kell juttatni ugyanakkor a „túlzott optimizmussal” szembeni fenntartásokat is, a többségi nemzet részéről ugyanis számolni kell ellenállással, mihelyest előtérbe kerülnek a nemzetiségi követelések gyakorlati megvalósításának kérdései.

Példaként hozta fel az új szövetségi kormány összetételéről folytatott tárgyalásokat, ill. az FMK ezzel kapcsolatos nyilatkozatát, amely sajnálkozását fejezte ki amiatt, hogy a „retrográd politikai erők” ellenállása miatt meghiúsult a nemzeti kisebbségek ügyeiben illetékes szövetségi minisztérium létrehozása.⁶⁹ Szükségesnek tartotta az elemzés annak nyomtatékosítását is, miszerint oda kell hatni, hogy a magyar kisebbség hozza létre „hatékony koordináló szervét”, s egységesen járjon el az alapvető politikai kérdésekben. Mindenképpen elhárítandónak tartotta egyúttal azokat a törekvéseket, amelyek a Csemadok felszámolására vagy szerepének gyengítésére irányulnak. Amint azt megfogalmazta: „Ehelyett a CSEMA DOK radikális megújítására kellene törekedni.”⁷⁰

Nem célunk a rendszerváltás során létrejött kisebbségi magyar szerveződések programjának és tevékenységének ismertetése és értékelése, csakúgy, mint ahogy a magyar külügyi iratokban megfogalmazott vélemények minősítése sem. Amint azt az egyik főkonzuli jelentés is megállapította, ezek a vélemények még egy állandóan változó, a politikai erőviszonyok kikristályosodása előtti helyzetben születtek. Több meglátásuk, ill. megfogalmazott aggodalmuk azonban a politikai erőviszonyok letisztulásával sem veszített érvényéből, s amint azt az események tanúsították, be is igazolódott. Nem került sor többek között a csehszlovák, ill. szlovák kisebbségi politika lényegesebb átértékelésére, Szlovákiában pedig valóban bekövetkezett a nemzeti erők előretörése és a szlovák–magyar viszony kiéleződése.

Nem valósult meg a szlovákiai magyar politikai tömörüléseknek a magyar Külügyminisztérium által kívánatosnak tartott akcióegysége sem, bár a kisebbségi magyar politikai élet szereplői a későbbiekben jobbra már nem az 1989. decemberi feljegyzésekben elemzett szerveződések voltak. A Csehszlovákiai Magyarok Fóruma néhány hét után megszűnt, a Magyar Diákszövetség megmaradt a magyar diákság – igaz, erősen FMK-s kötődésű – érdekképviseleti szervezetének. A Csemadok 1990 elején végleg lemondott a párttá alakulásáról, s a magyar kisebbség érdekvédelmét is felvállaló kulturális szervezet maradt. A szlovákiai magyarság politikai életének három meghatározó tényezője hosszú időre a novemberi rendszerváltó napokban létrejött liberális Független Magyar Kezdeményezés (a későbbi Magyar Polgári Párt), valamint az 1990 kora tavaszán életre hívott nemzeti irányultságú Együttélés és a keresztény-konzervatív Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom lett.⁷¹

Jegyzetek

1. Pl. *Deset pražských dnů. 17.-27. listopad 1989. Dokumentace.* Praha, Academia, 1990; Hanzel, Vladimír: *Zrychlený tep dějin. Reálné drama o deseti jednáních.* Praha, OK Centrum, 1991; Antalová, Ingrid (zost.): *Verejnost proti násilíu 1989–1991. Svedectvá a dokumenty.* Bratislava, Nadácia Milana Šimečku, 1998; Koudelka, František (ed.): *Vedení KSČ o disentu a opozici. Dokumenty z ledna 1986 – října 1989.* Praha, Československé dokumentační středisko, o. p. s.–Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1999; Pešek, Jan–Szomolányi, Soňa (eds.): *November 1989 na Slovensku. Súvislosti, predpoklady a dôsledky.* Bratislava, Nadácia Milana Šimečku–Historický ústav Slovenskej akadémie vied a Katedra politológie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského, [1999]; Žatkuliak, Jozef (ed.): *November 1989 a Slovensko. Chronológia a dokumenty (1985–1990).* Bratislava, Nadácia Milana Šimečku a Historický ústav SAV, 1999; Marušiak, Juraj: *Rok 1989 na Slovensku.* In *Česko-slovenská historická ročenka 2002.* Brno, Masarykova univerzita v Brně, 2002. 149–166. p.; Kmeť, Norbert–Marušiak, Juraj (zost.): *Slovensko a režim normalizácie.* Prešov, Vydavateľstvo Michala Vaška, [2003]; Žatkuliak, Jozef a kol.: *November '89. Medzník vo vývoji slovenskej*

spoločnosti a jeho medzinárodný kontext. Bratislava, Historický ústav SAV vo vydavateľstve Prodana, 2009.

2. A normalizációs rendszer szlovákiai magyar ellenzéki tevékenységének felvázolására mind ez ideig csupán szlovák kutató tett kísérletet. Lásd Marušiak, Juraj: *Maďarská menšina v slovenskej politike v rokoch normalizácie*. In Kmeť, Norbert–Marušiak, Juraj (zost.): i. m. 222–279. p.; Marušiak, Juraj: *A magyar kisebbség a normalizációs évek szlovákiai politikájának összefüggéseiben 1–2. rész. Fórum Társadalomtudományi Szemle, VII. évf. (2005) 1. sz. 51–75. p., 2. sz. 63–84. p.* A rendszerváltás éveiről a közelmúltban jelent meg az események magyar résztvevőivel készült beszélgetéseket közlő kötet: Popély Árpád–Simon Attila (szerk.): *A rendszerváltás és a csehszlovákiai magyarok 1989–1992*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2009. /Elbeszélte történelem, 1./
3. A főkonzul 1989 nyaráig Tóth József, ezt követően Szerencsés János, a nagykövet a tárgyalat időszakban mindvégig Barity Miklós volt.
4. Magyar Országos Levéltár, Budapest (a továbbiakban: MOL), XIX-J-1-j, Külügyminisztérium TÜK iratai (a továbbiakban: KÜM-TÜK), 1988-Csehszlovákia, 33. d., 002124/3-1988. A csehszlovákiai nemzetiségpolitikával kapcsolatos információk.
5. MOL, XIX-J-1-j, KÜM-TÜK, 1989-Csehszlovákia, 28. d., 00341/6-1989. Felsőszintű csehszlovák vezetők nemzetiségpolitikai megnyilvánulásai.
6. A tanulmányban felhasznált diplomáciai jelentések egy részét közli: Popély Árpád (összeáll.): *Csehszlovákia – 1989. A rendszerváltás éve a magyar diplomáciai jelentések tükrében. Fórum Társadalomtudományi Szemle, XI. évf. (2009) 4. sz. 109–140. p.*
7. A Jogvédő Bizottság tevékenységére lásd Duray Miklós (összeáll.): *Kettős elnyomásban. Dokumentumok a csehszlovákiai magyarság helyzetéről és jogvédelméről 1978–1989*. Pozsony/Bratislava, Madách-Posonium, 1993, második, bővített (Szlovákiában első) kiadás.
8. A Csemadok XIV. országos közgyűlésére 1987. április 11–12-én került sor Pozsonyban.
9. Fórum Kisebbségkutató Intézet levéltára, Somorja (a továbbiakban: FKI), Csemadok irattára, KB-XIII/3. A Csemadok KB V. plenáris ülésének határozata. (A KB üléséről beszámol Tóth József főkonzul 1988. október 14-i jelentése is: MOL, XIX-J-1-j, KÜM-TÜK, 1988-Csehszlovákia, 33. d., 004020-1988. A szlovákiai magyar nemzetiség helyzetét érintő kérdések a CSEMADOK KB ülésén)
10. FKI, Csemadok irattára, E-XXXII. Jegyzőkönyv a Csemadok KB Elnökségének XV. üléséről, 1988. október 21.
11. A Csemadok beadványa – a további három beadvánnyal ellentétben – nyomtatásban soha nem jelent meg. Szlovák nyelvű eredetije és magyar fordítása megtalálható a beadványról beszámoló főkonzuli jelentés mellékletében: MOL, XIX-J-1-j, KÜM-TÜK, 1988-Csehszlovákia, 33. d., 004200/1-1988. A CSEMADOK levele a magyar nemzetiség helyzetének javítása érdekében.
12. MOL, XIX-J-1-j, KÜM-TÜK, 1989-Csehszlovákia, 28. d., 00341/1-1989. A CSEMADOK elnöke a szlovák kormányfőnél.
13. MOL, XIX-J-1-j, KÜM-TÜK, 1989-Csehszlovákia, 28. d., 00341/2-1989. A szlovák kormány elnökének megbeszélése a CSEMADOK vezetőivel a magyar nemzetiséget érintő kérdésekről.
14. A nyolcvanas évek második felének magyar–román viszonyára lásd Földes György: *Magyarország, Románia és a nemzeti kérdés 1956–1989*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2007, 359–488. p.
15. A Nemzetiségi Tanácsot 1988 májusában összevonták a Nemzeti Bizottságok Tanácsával, majd júliusban megszüntették a Nemzetiségi Titkárságot is. Az erőteljes tiltakozás hatására a Nemzetiségi Tanács önállóságát hamarosan visszaállították, a Nemzetiségi Titkárság újraszervezésére azonban nem került sor. (A Nemzetiségi Tanács visszaállításáról Tóth József főkonzul 1988. szeptember 13-i jelentése számolt be: MOL, XIX-J-1-j, KÜM-TÜK, 1988-Csehszlovákia, 33. d., 003792-1988. A szlovák kormány nemzetiségi kérdésekkel foglalkozó tanácsának visszaállítása)

16. MOL, XIX-J-1-j, KÜM-TÜK, 1989-Csehszlovákia, 28. d., 00341/2-1989. A szlovák kormány elnökének megbeszélése a CSEMAPADOK vezetőivel a magyar nemzetiséget érintő kérdésekről.
17. A két dokumentum megszületésének körülményeire, az azt kísérő vitákra lásd Tóth Károly: Mélyutak rejtett ösvényein. *Új Szó*, 1990. április 19., 5. p.; Gyurcsík Iván: Küzdelem az emberi méltóságért. In Duray Miklós (összeáll.): i. m. 573. p.; Popély Árpád–Simon Attila (szerk.): i. m. 719–722. p.
18. MOL, XIX-J-1-j, KÜM-TÜK, 1989-Csehszlovákia, 28. d., 00341-1989. A szlovákiai magyar nemzetiség memoranduma; A memorandum a *Hitel* című lapban 1989. március 15-én nyomtatásban is napvilágot látott: *Hitel* II. évf. (1989) 6. sz. Csehszlovákiai Magyarok MEMORANDUMA 1988, 38–39. p.; közli még Duray Miklós (összeáll.): i. m. 536–546. p
19. Az utalás a Jogvédő Bizottságnak a *Kapu* című budapesti független folyóiratban Duray Miklós aláírásával megjelent, a magyar kormányhoz intézett 1988. július 26-i nyílt levelére vonatkozik, amely magyar vezető politikusoknak a csehszlovák nemzetiségi politikát dicséretteljesen ellen tiltakozott. (lásd *Kapu* I. évf. [1988] 1. sz. A Csehszlovákiai Magyar Kisebbség Jogvédő Bizottságának levele a Magyar Népköztársaság kormányához, 21–22. p.)
20. MOL, XIX-J-1-k, Külügyminisztérium adminisztratív iratai (a továbbiakban: KÜM-adm), 1989-Csehszlovákia, 41. d., 2906/T-1989. Csehszlovákiai magyarok memoranduma 1988.
21. Arról, hogy a prágai nagykövetség reagált-e valamilyen módon a felkérésre, nincs tudomásunk. A Külügyminisztérium irattárában mindenestre nem található erre vonatkozó utalás.
22. Duray Miklós Indiana város egyetemének a meghívására 1988 augusztusában távozott az Egyesült Államokba, ahonnan 1989 decemberében tért haza.
23. A magyar kisebbség „hivatalos” képviselői a nyíltan ellenzéki, ráadásul illegális szervezetnek számító Jogvédő Bizottság által kezdeményezett memorandumot valóban nem írták alá. 265 aláírója között sok volt az ismeretlen név, de a már említett Duray Miklóson és Grendel Lajoson kívül olyan közéleti szereplők is aláírták, mint pl. Ág Tibor, Bajnok István, Balla Kálmán, Barak László, Bereck József, Bartakovics István, Bettess István, Dénes György, Gál Sándor, Hizsnyai Zoltán, Koncsol László, Kulcsár Ferenc, Marczell Béla, Szigeti László, Tóth Károly, Turczel Lajos és Vadkerty Katalin. Véleményünk szerint a kor viszonyai között már az is rendkívüli teljesítménynek számított, hogy sikerült 265 személyt találni, aki nevét adta a dokumentumhoz.
24. MOL, XIX-J-1-j, KÜM-TÜK, 1989-Csehszlovákia, 28. d., 00341/3-1989. Csehszlovákiai magyarok memoranduma.
25. MOL, XIX-J-1-j, KÜM-TÜK, 1989-Csehszlovákia, 28. d., 00341-1989. A szlovákiai magyar nemzetiség memoranduma; MOL, XIX-J-1-j, KÜM-TÜK, 1989-Csehszlovákia, 29. d., 00756/3-1989. A szlovákiai magyar értelmiség egy csoportjának beadványa a nemzetiség helyzetének javítására. (A harminchármas beadványa nyomtatásban csupán egy év elteltével, „aktualitását veszített” részeit elhagyva, a rendszerváltás után jelenhetett meg [Vasárnap, 1990. február 9. A „harminchármas” dokumentuma, 3–4. p.], teljes szövege megtalálható a március 20-i főkonzuli jelentéshez csatolt mellékletként.)
26. A harminchármas dokumentumának további aláírói Turczel Lajos, Varga Erzsébet, Bauer Győző, Fóthy János, Varga Lajos, Zalabai Zsigmond, Horváth Rozália, Végh László, Ozsvald Árpád, Koncsol László, Reiter István, Tóth Károly, Dusza István, Szaberényi Zoltán, Török Elemér, Kulcsár Ferenc, Balla Kálmán, Dusza Judit, Szabó Géza, Szőke József, Cselényi László, Bereck József, Keszeli Ferenc, Barak László, Szamák István és Révész Bertalan voltak.
27. A főkonzuli jelentése nyolc meghívottról tesz említést. A kilenc személy nevét Gál Sándor közli a találkozózt felelevenítő írásában: Gál Sándor: Mélyút, 1989. március 2. *Új Szó*, 1990. április 13., 5. p.
28. Az utalás Grósz Károly 1989. február 15-i prágai látogatására vonatkozik, amely során Miloš Jakešsel folytatott tárgyalásai közben köszönetét fejezte ki a csehszlovák nemzetiségi politikáért.
29. MOL, XIX-J-1-j, KÜM-TÜK, 1989-Csehszlovákia, 29. d., 00756/3-1989. A szlovákiai magyar értelmiség egy csoportjának beadványa a nemzetiség helyzetének javítására. (Ugyanezt

- hangsúlyozta már említett írásában Gál Sándor is: „Meglehet, memorandumunknak s a tanácskozásnak sok gyakorlati haszna nem volt. Ám elértük, hogy több mint negyven év után a hatalom képviselői első ízben voltak kénytelenek asztalhoz ülni és tárgyalni a szlovákiai magyar értelmiség képviselőivel.” [Gál Sándor: i. m. 5. p.]
30. MOL, XIX-J-1-j, KÜM-TÜK, 1989-Csehszlovákia, 29. d., 00756/1-1989. A szlovákiai magyar írók „Kultúra, átalakítás és demokratizálás” c. beadványa. (A jelentéshez mellékelve van a beadvány egy példánya is, amely nyomtatásban szintén csak a rendszerváltást követően jelenhetett meg, lásd *Irodalmi Szemle* 33. évf. [1990] 1. sz. Kultúra, átalakítás és demokratizálás, 56–65. p.)
 31. MOL, XIX-J-1-j, KÜM-TÜK, 1989-Csehszlovákia, 29. d., 00756/4-1989. A csehszlovákiai magyar írók beadványának megvitatása a Szlovák Írószövetség Elnökségében.
 32. MOL, XIX-J-1-j, KÜM-TÜK, 1989-Csehszlovákia, 27. d., 004649/1-1989. A szlovákiai magyar nemzetiség aktivizálódása, s feladataink, lehetőségeink igényeik kielégítésére.
 33. MOL, XIX-J-1-j, KÜM-TÜK, 1989-Csehszlovákia, 29. d., 001972-1989. Vélemények a Panoráma adásáról.
 34. *Literárny týždenník*, 1989. július 7. Zmlčaný protipól, 8–9. p.
 35. *Literárny týždenník*, 1989. július 7. Slováci v dnešnom Maďarsku, 9–10. p.; O ďalšom rozvoji maďarskej kultúry v ČSSR, 10. p.
 36. MOL, XIX-J-1-j, KÜM-TÜK, 1989-Csehszlovákia, 28. d., 003189-1989. A Magyarországon élő szlovákság helyzetével foglalkozó cikkek a szlovák irodalmi lapban.
 37. MOL, XIX-J-1-k, KÜM-adm, 1989-Csehszlovákia, 41. d., 8259/1/T-1989. Szlovákiai reagálások a magyarországi szlovákság helyzetével foglalkozó cikkek megjelenését követően.
 38. *Literárny týždenník*, 1989. szeptember 1. List zo Šale, 12–13. p.; szeptember 8. Vlast je len tam, kde je aj právo, 12–13. p.; Otvorený list Imre Pozsgaymu, štátnemu ministrovi MLR, 2. p.; november 3. Odpoveď Imre Pozsgayho na otvorený list László Dobosa, 2. p.
 39. Az interjú készítésének körülményeire és a Panoráma műsorának fogadtatására lásd Sugár András: *Ötven év titkai. A hatalom és én*. [h. n.], Kairosz Kiadó, 2008, 317–324. p.
 40. MOL, XIX-J-1-j, KÜM-TÜK, 1989-Csehszlovákia, 29. d., 002047/5-1989. Összefoglaló az MTV Panoráma műsora által Alexander Dubčekkel készített interjú előzményeiről és következményeiről.
 41. MOL, XIX-J-1-j, KÜM-TÜK, 1989-Csehszlovákia, 29. d., 002047/1-ig-1989. Csehszlovák tiltakozás az MTV Dubčekkel készített interjúja miatt.
 42. MOL, XIX-J-1-j, KÜM-TÜK, 1989-Csehszlovákia, 29. d., 002047/5-1989. Összefoglaló az MTV Panoráma műsora által Alexander Dubčekkel készített interjú előzményeiről és következményeiről.
 43. MOL, XIX-J-1-k, KÜM-adm, 1989-Csehszlovákia, 45. d., 4376/1-1989. VI. Ehrenberger tájékoztatása a Panoráma műsorával kapcsolatos álláspontunkról.
 44. MOL, XIX-J-1-j, KÜM-TÜK, 1989-Csehszlovákia, 29. d., 002047/3-1989. V. Ehrenberger csehszlovák nagykövet látogatása Nyers Rezső államminiszter elvtársnál.
 45. *Pravda*, 1989. április 20. Maďarská televízia nemá právo zasahovať do našich vecí. Odsúdenie vysielania Panorámy, 2. p.; *Új Szó*, 1989. április 20. A Magyar Televízióknak nincs joga beavatkozni belügyeinkbe. Dolgozóink eltélik a Panoráma műsorát, 2. p.
 46. *Magyar Nemzet*, 1989. április 21. Nyílt levél a pozsonyi Új Szóhoz, 5. p.
 47. *Magyar Nemzet*, 1989. április 25. Levél Léváról. „A Magyar Televízió tevékenységét pozitívan értékeljük”, 8. p.; A levél megszületésének körülményeire lásd Popély Árpád–Simon Attila (szerk.): i. m. 102. p.
 48. Sugár András: *Tankokkal a tavasz ellen. Dubček megszólal*. [h. n.], magánkiadás, 1989.
 49. MOL, XIX-J-1-k, KÜM-adm, 1989-Csehszlovákia, 45. d., 4376/5-1989. Feljegyzés dr. Tibor Chovan látogatásáról.
 50. MOL, XIX-J-1-k, KÜM-adm, 1989-Csehszlovákia, 45. d., 4376/3-1989. Dubček-interjú kiadása.
 51. MOL, XIX-J-1-j, KÜM-TÜK, 1989-Csehszlovákia, 29. d., 002047/4-1989. Szlovákiai vélemények a Panoráma adásairól.

52. MOL, XIX-J-1-j, KÜM-TÜK, 1989-Csehszlovákia, 29. d., 002047/5-1989. Összefoglaló az MTV Panoráma műsora által Alexander Dubčekkel készített interjú előzményeiről és következményeiről.
53. *Új Szó*, 1989. május 16. A CSSZSZK kormánya az MNK Minisztertanácsának döntéséről, 2. p.
54. A szlovákiai magyar sajtóban a május 15. és június 7. közötti időpontban többek között a következő írások jelentek meg a vízlépcsőről: *Új Ifjúság*, 1989. május 17. Ökológia – leggyengébb az egyenlők között? 5. p.; *Új Szó*, 1989. május 19. Gabčíkóvban az építők tartják az ütemtervet, 2. p.; *Új Szó*, 1989. május 23. Nagymaroson – Nagymarosról, 5. p.; *Vasárnapi Új Szó*, 1989. május 26. Tények, melyek indokolnak... A Vásárhelyi Pál Társaság véleménye a Gabčíkovo–Nagymarosi Vízlépcsőrendszerrel, 6. p.; *Új Szó*, 1989. június 3. Vélemény a vízlépcsőről. Nem lehet csak vitázni..., 5. p.
55. MOL, XIX-J-1-j, KÜM-TÜK, 1989-Csehszlovákia, 29. d., 00550/9-1989. Szlovákiai reagálások a Nagymarosi Vízmű építésének leállítását követően.
56. MOL, XIX-J-1-k, KÜM-adm, 1989-Csehszlovákia, 41. d., 8317/T-1989. Információk az Őrsűjfaluban megrendezett honismereti ifjúsági tábor rendezésével kapcsolatos bonyodalmakról.
57. Hanko Béla ideiglenes prágai ügyvivő ezzel kapcsolatos rejtjeltáviratait lásd MOL, XIX-J-1-j, KÜM-TÜK, 1989-Csehszlovákia, 28. d., 003486-1989. A prágai magyar nagykövetség lépései Deutsch Tamás és Kerényi György szabadon bocsátása érdekében; 003486/1-1989. Deutsch Tamás és Kerényi György elleni büntetőeljárás lezárásának tanulságai.
58. MOL, XIX-J-1-j, KÜM-TÜK, 1989-Csehszlovákia, 27. d., 004151-1989. A hivatalos szervek kifogásai egyes Csemadok-alapszervezetek tevékenysége ellen.
59. MOL, XIX-J-1-j, KÜM-TÜK, 1989-Csehszlovákia, 29. d., 003049/2-1989. A szlovák kormány határozata a nemzetiségek művelődési és kulturális helyzetéről.
60. MOL, XIX-J-1-j, KÜM-TÜK, 1989-Csehszlovákia, 28. d., 00341/6-1989. Felsőszintű csehszlovák vezetők nemzetiségpolitikai megnyilvánulásai.
61. Mivel a magyar Külügyminisztérium iratanyaga az anyaggyűjtés idején csak 1989-ig volt kutatható, munkánk elkészítése során mi is csupán az 1989 decemberéig, azaz meglehetősen rövid időhatáron belül keletkezett iratokra tudtunk támaszkodni. Időközben ugyan – a Külügyminisztérium engedélyéhez kötve – kutathatóvá váltak az 1990-es és 1991-es év külügyi iratai is, ezek feldolgozására azonban már nem nyílt lehetőségünk.
62. MOL, XIX-J-1-k, KÜM-adm, 1989-Csehszlovákia, 41. d., 9996/1-1989. Csemadok-kezdeménnyezés a nemzetiségek képviselőitének szélesítésére. (A Csemadok KB december 6-i rendkívüli ülésére, a Hrivnákkal és Schusterrel folytatott megbeszélésre lásd még Sidó Zoltán visszaemlékezését: Popély Árpád–Simon Attila [szerk.]: i. m. 604. p.)
63. Az előzetes megállapodás ellenére valójában nem az SZNT Nemzetiségi Bizottságának visszaállítására került sor, hanem csupán egy, az SZNT Elnöksége melletti nemzetiségi munkacsoport létrehozására.
64. Az FMK által szerkesztett, ám hivatalosan a Nyilvánosság az Erőszak Ellen mozgalom Koordinációs Bizottsága által kiadott *Nap* valóban azzal az elképzeléssel indult útjára 1989. december 15-én, hogy napilap lesz, ténylegesen azonban csupán heti két alkalommal sikerült megjelenetnie.
65. MOL, XIX-J-1-j, KÜM-TÜK, 1989-Csehszlovákia, 27. d., 004649-1989. A szlovák–magyar viszony alakulása Szlovákiában a társadalmi-politikai változások beindulását követően.
66. Az FMK képviselőjében Szigeti László és Grendel Lajos kapcsolódott be a Nyilvánosság az Erőszak Ellen Koordinációs Bizottságának munkájába.
67. A feljegyzésben tárgyalt szerveződések elvi nyilatkozatai, ill. programnyilatkozatai, amelyek alapján valószínűleg maga az elemzés is készülhetett, a következő sajtótermékekben jelentek meg: *Új Szó*, 1989. december 8. A Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kulturális Szövetségének programnyilatkozata, 6. p.; *Szabad Kapacitás* 1989, 1. sz., A Független Magyar Kezdeménnyezés elvi nyilatkozata. 1. p.; *Új Szó*, 1989. december 15. A Csehszlovákiai Magyarok Fórumának programnyilatkozata. 4. p.; *Új Ifjúság*, 1989. december 6. A Magyar Diákszövetség Akcióbizottságának Politikai Programnyilatkozata. 4. p.

68. MOL, XIX-J-1-k, KÜM-adm, 1989-Csehszlovákia, 41. d., 11595-1989. Magyar nemzetiségi szerveződések Csehszlovákiában.
69. A kormányalakítási kerekasztal-tárgyalásokon a Polgári Fórum és a Nyilvánosság az Erőszak Ellen az FMK javaslatára Duray Miklóst jelölte a létrehozandó miniszteri posztra. Az FMK említett nyilatkozatát lásd *Új Szó*, 1989. december 15. A Független Magyar Kezdeményezés nyilatkozata a szövetségi kormány megalakulásával kapcsolatban. 2. p.
70. MOL, XIX-J-1-k, KÜM-adm, 1989-Csehszlovákia, 41. d., 8315/1-1989. A szlovákiai magyarság nemzetiségi követelései, s teendőink.
71. A szlovákiai magyar politikai mozgalmak kialakulására lásd Gyurcsík Iván: A szlovákiai magyar pártok karaktere és genezise. *Regio*, 7. évf. (1996) 3. sz. 169–191. p.

ÁRPÁD POPÉLY

THE REVOLUTION OF 1989 AND THE HUNGARIAN COMMUNITY IN CZECHOSLOVAKIA AS SEEN FROM BUDAPEST

While the Czech and Slovak historians have practically been publishing studies, monographies and documents related to the regime change in Czechoslovakia and the preceeding normalisation period in the past twenty years constantly, the coverage of its interrelations with the Hungarian ethnic community is still in its infancy. We can only find scattered references to minority policies in the Czech and Slovak special literature, and Hungarian historians in Slovakia have sadly not touched upon the topic of the regime change in 1989 and the preceeding two decades of normalisation either.

This work aspires to be one of the first, and, from a certain point of view, a unique experiment on approaching the subject. Its uniqueness stems from the fact that it is not built upon Slovakian sources, but on the documents of the Ministry of Foreign Affairs of Hungary stored in the National Archives, and it attempts to showcase how Budapest, the Hungarian diplomacy – and within it, the Hungarian Embassy in Prague and the Consulate General in Bratislava – perceived the ethnically related events during the regime change.

The two Hungarian representative bodies have made several hundred reports detailing the internal and external political situation of Czechoslovakia, as well as the economic and cultural life of the country, questions about the Czechoslovak–Hungarian bilateral relations and or course, the situation of the Hungarian minority in the country. As the communication with the minority community was first of all the task of the Consulate General, the vast majority of reports concerning the ethnic Hungarians in Slovakia naturally originates from Bratislava.